

Česká zemědělská univerzita v Praze

Provozně ekonomická fakulta

Katedra psychologie

Bakalářská práce

**Pražská environmentální hnutí v 90. letech 20. století –
případová studie Pražské matky**

Barbora Žáková

© 2023 ČZU v Praze

ČESKÁ ZEMĚDĚLSKÁ UNIVERZITA V PRAZE

Provozně ekonomická fakulta

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Barbora Žáková

Hospodářská a kulturní studia

Název práce

Pražská environmentální hnutí v 90. letech 20. století – případová studie Pražské matky

Název anglicky

Prague environmental movements in the 1990s – case study Pražské matky

Cíle práce

Bakalářská práce je zaměřena na environmentální hnutí v Praze v 90. letech 20. století. Cílem práce je objasnit, jak se změnilo fungování a působení environmentálních hnutí v Praze po sametové revoluci v roce 1989 z pohledu samotných aktérů/aktérek. Práce bude koncipována jako případová studie – orálně-historické rozhovory budou vedeny se členkami environmentálního hnutí Pražské matky (dnes spolek Pěšky městem).

Metodika

Práce bude rozdělena na teoretickou a praktickou část. Teoretická část práce bude vycházet z odborné literatury a ostatních relevantních zdrojů. V druhé části se bude dosahovat stanoveného cíle pomocí orálně-historického výzkumu, kdy budou vedeny narativní a polostrukturované rozhovory se členkami hnutí Pražské matky.

Doporučený rozsah práce

30-40 stran

Klíčová slova

Environmentální hnutí, sametová revoluce, životní prostředí, orální historie.

Doporučené zdroje informací

- FAGIN, A. 2000. Environmental Protest in the Czech Republic: Three Stages of Post-Communist Development. Czech Sociological Review, 8: 139-156.
- HENDL, J. 2005. Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace. Praha: Portál. 408 s. ISBN 80-7367-040-2.
- JEHLIČKA, P. 2001. The new subversives – Czech environmentalists after 1989. In: FLAM, H. ed., Pink, purple, green: women's, religious, environmental, and gay/lesbian movements in central Europe today. Boulder: East European Monographs. 81–94 s. ISBN 978-0-88033-475-4.
- MIŠOVIČ, J. 2019. Kvalitativní výzkum se zaměřením na polostrukturovaný rozhovor. Praha: SLON. 292 s. ISBN 978-80-7419-285-2.
- SARRE, P., JEHLIČKA, P. 2007. Environmental movements in space-time: the Czech and Slovak republics from Stalinism to post-socialism. Transactions of the Institute of British Geographers, 32: 346-362.
- VANĚK, M. 1996. Nedalo se tady dýchat: Ekologie v českých zemích v letech 1968–1989. Praha: Maxdorf. 170 s. ISBN 80-80500-58-6.

Předběžný termín obhajoby

2022/23 LS – PEF

Vedoucí práce

PhDr. Sandra Kreisslová, Ph.D.

Garantující pracoviště

Katedra psychologie

Elektronicky schváleno dne 9. 6. 2022

PhDr. Pavla Rymešová, Ph.D.

Vedoucí katedry

Elektronicky schváleno dne 27. 10. 2022

doc. Ing. Tomáš Šubrt, Ph.D.

Děkan

V Praze dne 14. 03. 2023

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci "Pražská environmentální hnutí v 90. letech 20. století – případová studie Pražské matky" jsem vypracovala samostatně pod vedením vedoucí bakalářské práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu použitých zdrojů na konci práce. Jako autorka uvedené bakalářské práce dále prohlašuji, že jsem v souvislosti s jejím vytvořením neporušil autorská práva třetích osob.

V Praze dne 15. 3. 2023

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala PhDr. Sandře Kreisslové, Ph.D. za čas, který mi během zpracování práce věnovala a za cenné rady a připomínky, díky nimž mohla tato bakalářská práce vzniknout. Dále bych ráda poděkovala členkám hnutí Pražské matky, které mi věnovaly svůj čas a umožnily mi tak provézt rozhovory stěžejní pro vypracování této práce. V neposlední řadě bych ráda poděkovala přátelům a rodině za podporu a svému partnerovi za pevné nervy a nesčetné konzultace.

Pražská environmentální hnutí v 90. letech 20. století – případová studie Pražské matky

Abstrakt

Sametová revoluce, která se odehrála v Praze v roce 1989, znamenala rozsáhlé změny ve společnosti a přechod k pluralitní demokracii. Na pozadí těchto změn stála mimo jiné i nespokojenost se stavem životního prostředí a environmentalisté tak v této době sehráli významnou roli. Životní prostředí bylo za socialismu ve velmi tristním stavu a Československo se v této problematice dostávalo na nejhorší příčky v Evropě. Se změnou režimu nastaly také změny ve společnosti a v prioritách lidí. Pro environmentální hnutí tak devadesátá léta představovala období změn a neustálých snah o obhájení si svého postavení ve společnosti a pozice občanské společnosti jako takové. Bakalářská práce se zabývá problematikou pražských environmentálních hnutí v devadesátých letech 20. století a klade si za cíl objasnit, jak se změnilo fungování těchto hnutí po sametové revoluci v roce 1989. Práce je koncipována jako případová studie a zaměřuje se na environmentální hnutí *Pražské matky*. Cíle bylo dosahováno pomocí orálně historických rozhovorů vedených se členkami vybraného hnutí. Jako doplňková metoda byla využita obsahová analýza periodika *Přes práh*. Práce tak přináší náhled na fungování environmentálních hnutí v porevolučních devadesátých letech z emické perspektivy.

Klíčová slova: environmentální hnutí, sametová revoluce, životní prostředí, orální historie, občanská společnost

Prague environmental movements in the 1990s – case study Pražské matky

Abstract

The Velvet Revolution that took place in Prague in 1989 meant extensive changes in society and the transition to pluralistic democracy. The background of these changes was, among other things, dissatisfaction with the state of the environment, and environmentalists played an important role in this period. Under socialism, the environment was in a very poor state and Czechoslovakia ranked among the worst in Europe in this issue. With the change of regime, there were also changes in society and in people's priorities. For the environmental movement, the 1990s represented a period of change and a constant effort to defend their position in society and the position of civil society as such. The bachelor's thesis deals with the issue of Prague environmental movements in the 1990s and aims to explain how the functioning of these movements changed after the Velvet Revolution in 1989. The thesis is designed as a case study and focuses on the environmental movement of the *Pražské matky*. The aim was achieved through oral history interviews conducted with members of the selected movement. A content analysis of the periodical *Přes práh* was used as a complementary method. The thesis thus provides an insight into the functioning of environmental movements in the post-revolutionary 1990s from an emic perspective.

Keywords: environmental movement, Velvet Revolution, environment, oral history, civil society

Obsah

1. Úvod	9
2. Cíl práce a metodika	10
3. Teoretická východiska	14
3.1 Ekologismus a environmentalismus	14
3.1.1. Ekologie.....	14
3.1.2. Životní prostředí.....	15
3.1.3. Ekologismus	16
3.1.4. Environmentalismus.....	17
3.2. Občanská společnost a sociální hnutí.....	19
3.2.1. Občanská společnost	19
3.2.2. Sociální hnutí	21
3.3. Environmentální hnutí.....	24
4. Praktická část.....	27
4.1. Historický pohled – životní prostředí za socialismu	27
4.2. Analýzy a interpretace rozhovorů: vznik, vývoj a fungování Pražských matek z pohledu aktérek.....	29
4.2.1. Vznik Pražských matek	29
4.2.2. Začátek veřejného působení	31
4.2.3. Porevoluční působení a změny	35
5. Zhodnocení výsledků	54
6. Závěr	59
7. Seznam použitých zdrojů	61

Seznam tabulek

Tabulka 1 – Přehled narátorek	12
-------------------------------------	----

1. Úvod

Environmentální hnutí začala ve světě vznikat ve druhé polovině 20. století, avšak v Československu byl jejich vznik a vývoj ovlivněn vládou komunistické strany. Za socialismu byl přístup k životnímu prostředí velmi tristní a devastace přírody nabývala enormních rozměrů. Československo se v tomto období dostalo z hlediska kvality životního prostředí na jedno z nejhorších míst v Evropě. Postupem času začala být situace natolik závažná, že přilákala pozornost společnosti. Vytvořilo se tak zázemí pro vzrůstající občanskou nespokojenost. V Praze bylo na konci osmdesátých let dvacátého století výrazné znečištění ovzduší, které způsobovalo mimo jiné i zdravotní problémy. Právě znečištění ovzduší a jeho vliv na zdraví dětí bylo prvotním impulzem pro vznik environmentálního hnutí *Pražské matky*.

Bakalářská práce se zabývá otázkou environmentálních hnutí v devadesátých letech 20. století. Cílem práce je objasnit, jak se změnilo fungování pražských environmentálních hnutí po sametové revoluci v roce 1989. Práce je koncipována jako případová studie a je zaměřena na již zmíněné environmentální hnutí *Pražské matky*. Pozornost je věnována především působení hnutí během roku 1989 a následnému přechodu do devadesátých let, včetně změn, které tento přechod k demokracii přinesl. Vzhledem k cíli práce byla pro výzkum zvolena kvalitativní metoda, kdy byly vedeny orálně historické rozhovory a jako doplňková metoda byla použita obsahová analýza periodika *Přes práh*.

Práce je strukturována do třech hlavních částí. První z nich je věnována cíli práce a metodologickému postupu, tj. historickému výzkumu a postupu podpůrné metody obsahové analýzy vybraného dobového tisku. Následná teoretická část představuje základní pojmy a koncepty, které s tématem environmentálních hnutí souvisí. Zaměřeno je na tematiku životního prostředí, rozdílných přístupů k jeho ochraně a následně na environmentalismus. Popsána je také koncepce občanské společnosti a s ní související sociální hnutí. Do těch lze řadit i environmentální hnutí, jejichž problematika je představena v závěrečné části této kapitoly.

Empirická část práce se zabývá analýzou a interpretací orálně historických rozhovorů a rozhovorů pořízených přes e-badatelnu *Paměti národa* a periodika *Přes práh* vydávaného hnutím *Pražské matky*. Práce se zde věnuje otázkám vývoje hnutí, jeho aktivit, společenského přijetí a vývoje členské základny. V závěru práce jsou představeny výsledky kvalitativního šetření a podány odpovědi na výzkumnou otázku.

2. Cíl práce a metodika

Bakalářská práce se zaměřuje na pražská environmentální hnutí v devadesátých letech 20. století. Prostřednictvím orálně historických rozhovorů a doplňkově také obsahové analýzy dobového tisku si práce klade za cíl zjistit, jaké změny se v hnutí po sametové revoluci v roce 1989 odehrály. Tato otázka byla zkoumána z emické perspektivy členek hnutí *Pražské matky*. Hlavní výzkumná otázka zněla „Jak se změnilo fungování a působení environmentálních hnutí v Praze po sametové revoluci v roce 1989?“ Dále byly vytvořeny tematické okruhy, které během rozhovorů posloužily pro udržování jeho směru. Jejich pořadí však bylo v průběhu rozhovorů měněno. Do značné míry se využívaly také doplňující otázky. Tematické okruhy byly následující:

- Působení v Pražských matkách a prvotní vize
- Přístup společnosti k aktivitám hnutí
- Komunikace s veřejnou správou
- Působnost hnutí a její vývoj
- Média a jejich transformace

Práce byla vypracována za pomoci metod kvalitativního výzkumu. Byly vedeny a následně analyzovány a interpretovány orálně historické rozhovory se členkami hnutí *Pražské matky*. Pracovalo se také s rozhovory s Jarmilou Johnovou, pořízené v rámci projektu *Paměť národa* (ve spolupráci s *Českou televizí*), a Rut Kolínskou, pořízené v rámci projektu *Příběhy 20. století TV*, které byly získány přes server e-badatelny *Paměti národa*. Práce pracuje s pamětí a jejím účelem je především reflexe a pochopení aktérského pohledu, který bude následně zarámován historickým kontextem.

Rozhovory, které byly ke zpracování práce použity, byly vedeny jako orálně historické. Orální historie zahrnuje řadu postupů, díky kterým se badatel/badatelka „dobírá nových poznatků, a to na základě ústního sdělení osob, jež byly účastníky či svědky určité události, procesu nebo doby, které badatel zkoumá.“¹ Součástí orální historie je interview, které probíhá mezi tazatelem/tazatelkou a dotazovaným/dotazovanou a je zaznamenáváno jako audio či video.² Interview se většinou týká určité historické události, jíž byl narátor/narátorka součástí. Během orálně historických rozhovorů se často využívá tzv.

¹ VANĚK, M., MÜCKE, P. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. Praha: nakladatelství Karolinum, 2015, s. 8.

² Tamtéž.

narativního, resp. životopisného rozhovoru, který obsahuje biografický úvod a v konečné fázi přesah k narátorově/narátorčině přítomnosti. Následně je využíván polostrukturovaný rozhovor, svými otázkami směřovaný především k zodpovězení výzkumného cíle. Právě toto „povyšuje tento typ rozhovoru nad rozhovor typu otázka – odpověď.“³ Orální historie se snaží „dát slovo opomíjeným vrstvám společnosti“ a zaměřuje se více na individuální prožitky či na každodennost.⁴ Tato metoda je také využívána při kratších či střednědobých projektech.⁵ Právě díky těmto charakteristikám byla metoda orální historie pro výzkum využita.

Vzhledem k cíli bakalářské práce byly rozhovory vedeny se členkami hnutí *Pražské matky*. Rozhovory tedy byly vedeny pouze se ženami, jelikož jimi bylo hnutí z převážné většiny tvořeno. Narátorky pocházely, nebo se časně přestěhovaly do Prahy, kde také prožívaly předrevoluční období a následně devadesátá léta. Výběr narátorek byl poměrně obtížný. Komunikace nejprve probíhala přes spolek *Pěšky městem*, který jsem v červnu roku 2022 oslovila. Prvotní kontakt na spolek jsem získala s pomocí webových stránek a následně již komunikace probíhala přes e-mail. Prostřednictvím spolku se podařilo získat emailová spojení na některé ze zakládajících členek hnutí. Následně již byly samotné členky osloveny prostřednictvím emailové komunikace jednotlivě. Osloveno bylo celkem osm členek, z nichž s rozhovorem souhlasily tři. Během oslovování narátorek jsem narazila na problém, jelikož některé z oslovených již v nedávné době podobný rozhovory poskytovaly, a to v rámci připravovaného projektu *Akademie věd ČR*. Setkala jsem se tedy v několika případech s odmítnutím rozhovory provést, kdy byla důvodem především časová vytíženost členek, či právě skutečnost, že již podobný rozhovor v nedávné době poskytovaly.

Samotný výzkum probíhal od listopadu do prosince 2022 a účastnily se ho tři narátorky viz tabulku níže. Jména narátorek však byla z důvodu anonymity změněna.

³ VANĚK, M., MÜCKE, P. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*, c.d., s. 100.

⁴ Tamtéž, s. 12.

⁵ Tamtéž., s. 101.

Tabulka 1 Přehled narátorek

Číslo	Jméno	Rok narození	Datace výzkumu	Délka rozhovoru
1.	Anna F.	1956	Listopad 2022, Praha	0:50:05
2.	Klára Š.	1964	Prosinec 2022, Praha	1:30:37
3.	Marie H.	1961	Prosinec 2022, Praha	1:49:15

Zdroj: vlastní zpracování

Rozhovory probíhaly ve dvou případech v pražských kavárnách a v jednom případě v kanceláři narátorky. Rozhovory vedené v kavárnách byly ukvapenější, občas přerušované ze stran personálu či ostatních zákazníků. Rozhovory v kavárnách nebo jiných gastronomických prostředí nejsou pro rozhovory doporučovány⁶, avšak nepodařilo se najít příhodnější místo. Proto byly vybírány především kavárny, které autorka znala a ve kterých mohla proběhnout dohoda s personálem ohledně snížení hluku z reproduktorů. Narátorky se okolním ruchem nenechaly do zásadní míry ovlivnit a prostředí tak na kvalitu rozhovoru nemělo výraznější vliv. Rozhovor, který byl veden v klidnějším prostředí kanceláře, trval nejdéle dobu. Atmosféra během něj byla uvolněnější a bylo možné se tak dostat do větší hloubky, což bylo dáno především tím, že se v okolí nevyskytovaly žádné rušivé elementy.

Samotný rozhovor se skládal z narativního/životopisného vyprávění a polostrukturovaného rozhovoru. Před samotným zahájením nahrání bylo pamětnicím představeno téma bakalářské práce, byly seznámeny s průběhem rozhovoru a následně narátorky podepsaly informovaný souhlas o nahrávání rozhovoru.⁷

Výhodou životopisných vyprávění je především to, že narátorovi/narátorce nejsou pokládány předem připravené otázky, ale je vybídnut k naprosto volnému vyprávění. Narátor/narátorka tak určitým situacím v jeho životě přiděluje subjektivní významy, které je možné díky této části rozhovoru pochopit.⁸ U narativní části rozhovoru zmiňovaly pamětnice především události, které ovlivnily jejich následný zájem o životní prostředí a působení v hnutí. Svůj celkový životní příběh pojaly poměrně stručně a zaměřovaly se následně na ty situace, které se jim v kontextu práce zdály stěžejní. Ve chvíli, kdy začalo

⁶ VANĚK, M., MÜCKE, P. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*, c.d., s. 121.

⁷ Autorka práce se řídila etickým kodexem České asociace orální historie. Informované souhlasy jsou uloženy v soukromém archivu autorky.

⁸ VANĚK, M., MÜCKE, P. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*, c.d., s. 101.

vyprávění směřovat k samotnému hnutí a jeho působení, jsme se přesunuly k polostrukturovaným rozhovorům. Připravené otázky pomáhaly udávat směr rozhovoru a byly poté důležitým materiálem pro porovnávání různých odpovědí narátorek.⁹

Rozhovory byly nahrávány na diktafon a následně uloženy do archivu autorky. Žádná z narátorek neměla s nahráváním na diktafon problém a po jeho zapnutí nedošlo na jejich straně k viditelné změně či ostychu. Po ukončení rozhovorů byly nahrávky přepsány do písemné podoby a text byl následně kódován a analyzován. Na základě kategorií byla vytvořena struktura praktické části bakalářské práce. Další dva rozhovory, získané z archivu *Paměti národa*, byly analyzovány stejným způsobem.

Doplňkově byla prováděna obsahová analýza periodika *Přes práh*, díky čemuž mohl být vzhled do problematiky hnutí podrobnější. Obsahová analýza představuje výzkumnou techniku, která se využívá pro vytváření závěrů z textů (nebo jiných materiálů) pro kontexty jejich použití. Mohou se pomocí ní identifikovat a dokumentovat postoje a názory jednotlivců či různě velkých skupin.¹⁰ Pomocí této metody byly zkoumány vydání periodiky *Přes práh* mezi lety 1993–1999 a zaměřeno bylo především na příspěvky týkající se aktivit hnutí a postřehů či názorů samotných členek. Periodika pocházela z autorčina archivu. Zpravodaj vycházel přibližně desetkrát ročně. Ze začátku v něm hnutí především informovalo o svých aktivitách a o aktualitách v oblasti životního prostředí. Postupem času se součástí výtisků stávaly také příspěvky samotných členek hnutí, či převzaté články z jiných periodik, které o tematice životního prostředí či mateřství pojednávaly. Záběr těchto zpravodajů byl převážně dvojího typu. Z velké části v něm byly informace a aktuality ohledně environmentálních problémů a postřehů, ale periodikum svou pozornost upínalo také na téma mateřství. Každé z vydání mělo jedno téma, které bylo hlavní a věnována mu tak byla podstatná část obsahu. Texty byly doplněny o dětské obrázky.

⁹ Tamtéž, s. 127.

¹⁰ DRISKO, J.W., MASCHI, T. *Content Analysis*. Oxford: Oxford University Press, 2016, s. 2.

3. Teoretická východiska

3.1 Ekologismus a environmentalismus

Pro obecné zakotvení a chápání environmentálních hnutí je důležité představit přístup environmentalismu. Ten se vyvíjel postupně a jeho základ lze spatřovat v globálních ekologických změnách. Současně je tedy důležité pokusit se definovat pojem ekologie, ze kterého se vyvíjí ideologie ekologismu a již zmiňovaný environmentalismus.

3.1.1. Ekologie

Za zakladatele pojmu ekologie je pokládán německý zoolog Ernst Haeckel, který ho poprvé použil v roce 1866 ve své knize *Generelle Morphologie der Organismen*.¹¹ Tento badatel ekologii nazval „ekonomií přírody ve smyslu zkoumání toho, jak život hospodaří s životodárnými látkami a energií, se zdroji, které prostředí životu poskytuje.“¹² Nejprve byla ekologie pouhou součástí biologie a zaměřovala se na vztahy živých organismů s jejich okolním prostředím.¹³ Časem získával tento pojem politický nádech. Tato skutečnost byla především zapříčiněna vzrůstajícím počtem „zelených“ hnutí, která se ve společnosti začala ve větší míře objevovat v druhé polovině 20. století.¹⁴ V tomto kontextu je ekologie nahrazena ideou ekologismu.

Ekologie je dnes považována za samostatnou vědní disciplínu spadající do skupiny biologických věd. Filosof a biolog Petr Jemelka upozorňuje na nadužívání tohoto termínu v důsledku čehož dochází k tomu, že přesnější označení ekologie, jako přírodovědné disciplíny, je dnes z určité části přehlušeno environmentálním chápáním tohoto pojmu, které ekologii dává do souvislosti s teorií životního prostředí či s ochranou přírody.¹⁵ Vzhledem k tomu, že se práce zaměřuje na problematiku environmentálních hnutí, bude zde ekologie chápána spíše ve smyslu environmentálním či ve smyslu politickém, tedy spíše v kontextu ochrany životního prostředí.

Ekologie se, jako téma společenských a kulturních vědců, začíná objevovat v druhé polovině minulého století. Tehdy se v těchto vědách, především v antropologii, etabloval

¹¹ SCHWARZ, A., JAX, K. *Ecology Revisited: Reflecting on Concepts, Advancing Science*. Dordrecht: Springer, 2011, s. 145.

¹² JEMELKA, P. *Úvod do ekologické problematiky*. Brno: Masarykova univerzita, 2021, s. 7.

¹³ DOČEKALOVÁ, P., ŠVEC, K. a kol. *Úvod do politologie*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2010, s. 235.

¹⁴ HEYWOOD, A. *Politické ideologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 271.

¹⁵ JEMELKA, P. *Úvod do ekologické problematiky*, c.d., s. 6-7.

směr kulturní ekologie. Za zakladatele je pokládán antropolog Julian H. Steward. Předmětem výzkumu této disciplíny je studium "vzniku, vývoje a fungování sociokulturních systémů v kontextu jejich přírodního prostředí." Dle názorů zastánců tohoto směru je přímo v sociokulturním systému začleněný mechanismus, který mu umožňuje přizpůsobit se změnám a měnit svou strukturu. "Jednotlivé kultury jsou proto chápány jako adaptivní systémy, které se mění směrem k ekvilibriu s ekosystémy. Jestliže je rovnováha narušena okolními ekologickými, demografickými, technologickými nebo jinými faktory, proběhnou odpovídající změny v systému." Hlavní cíl této disciplíny je pak spatřován v objasnění konkrétních prostředků a mechanismů, kterými se systémy adaptují a dále odhalit způsoby, kterými jednotlivé společnosti využívají přírodní zdroje svého prostředí.¹⁶ Podobně i antropolog Charles O. Frake označil kulturní ekologii za studium toho, jakou úlohu kultura, jako dynamická složka jakéhokoliv ekosystému, kterého je člověk součástí, sehrává.¹⁷

3.1.2. Životní prostředí

Pojem životní prostředí nahrazuje v padesátých letech 20. století termín příroda. Britský sociolog Anthony Giddens definuje životní prostředí jako „veškerý přírodní prostor s výjimkou činnosti člověka, v němž lidské bytosti žijí, a v nejširším smyslu slova pak vyjadřuje planetu Zemi jako celek.“¹⁸ Petr Jemelka chápe životní prostředí jako „takové prostředí, které umožňuje základní životní projevy a funkce organismu.“¹⁹ Jedná se však o termín, který je v dnešní době používán ve značné části oborů a jeho chápání prošlo podstatným vývojem. Životní prostředí, jako skupina faktorů, které jsou nutné pro přežití určitého živého organismu, představuje statickou definici tohoto pojmu. Následně se vyvinula definice dynamická, ve které je životní prostředí chápáno jako fragment světa, na který živý organismus působí, upravuje si ho a využívá, ale zároveň se mu přizpůsobuje ve snaze přežít. Vývoj chápání životního prostředí se nakonec posunul ještě k tzv. systémové definici, kdy jsou již do termínu zahrnuty i umělé a sociální složky a životní prostředí je tak chápáno jako „systém složený z přírodních, umělých a sociálních složek materiálního světa, jež jsou, nebo mohou být se sledovaným objektem ve stálé interakci.“²⁰

¹⁶ SOUKUP, V. *Antropologie – Teorie člověka a kultury*. Praha: Portál, 2011, s. 235–238.

¹⁷ FRAKE, CH., O. *Cultural Ecology and Ethnography*. In: *American Anthropologist*, 64 (1), 1962, s. 53–54.

¹⁸ GIDDENS, A. *Sociologie*. Praha: Argo, 2013, s. 153.

¹⁹ PECKA, E. *Sociologie politiky*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2010, s. 126.

²⁰ SOUKUPOVÁ, J., a kol. *Ekonomika životního prostředí*. Brno: Masarykova univerzita, 2011, s. 17.

V dnešní době však životní prostředí odkazuje především k životnímu prostředí člověka.²¹ To se zaměřuje na fragment světa, se kterým je člověk ve vzájemném působení. Jedná se tedy o část světa, kterou člověk obývá, na kterou působí a přetváří ji, či si ji přizpůsobuje. Jemelka chápe životní prostředí člověka jako „mnohasložkový systém“, který sestává jak z biosféry, tak ze společnosti. V tomto systému se odehrává život člověka, který si zde obstarává základní potřeby pro život.²² Socioložka Marie Dohnalová a antropolog Jaroslav Malina označují životním prostředím „soubor všech vnějších podmínek (přírodních i společenských), které obklopují jedince, poskytují mu podmínky k životu, jsou jím ovlivňovány a samy na něj působí (například zkaženou půdou, vodou, ovzduším, ozónovou dírou)“. Sami ale podotýkají, že v dnešní době stále sílí snahy o vytvoření takového vztahu člověka a přírody, který bude umožňovat trvale udržitelný život na Zemi.²³

3.1.3. Ekologismus

Ekologie a její stále více politické chápání s sebou nese i vznik ideologií a hnutí, pro které je stěžejní zájem o ochranu životního prostředí a přírody. Než se však teorie posune až k myšlenkám a hnutím environmentalistickým, je zapotřebí zmínit i ideu či hnutí ekologismu, které se může pokládat za předstupeň již zmíněného environmentalismu.

Ekologismus se jako ideologie etabluje v šedesátých letech 20. století v souvislosti se vznikem a rozvojem nových, nejen ekologických, hnutí.²⁴ Tato ideologie chápe přírodu jako vzájemně propojený celek, do kterého spadá jak člověk, společně s ostatními živými tvory, tak i svět neživý. Ekologismus však není jednotnou ideologií a postupem času docházelo k rozdělení na ty, kteří se přikláněli se k „mělké“ ekologii, někdy označována jako environmentalismus, a na druhou skupinu, která se přikláněla k ekologii „hlubinné“.²⁵ Zakladatelem těchto termínů byl norský filozof Arne Naess.²⁶ Představil je ve studii *The*

²¹ Tamtéž.

²² JEMELKA, P. *Úvod do ekologické problematiky*, c.d., s. 8.

²³ DOHNALOVÁ, M., MALINA, J. *Slovník antropologie občanské společnosti*. Brno: Akademické nakladatelství Cerm, 2006, s. 133.

²⁴ DOČEKALOVÁ, P., ŠVEC, K. a kol. *Úvod do politologie*, c.d., s. 235.

²⁵ HEYWOOD, A. *Politické ideologie*, c.d., s. 276.

²⁶ BINKA, B. *Zelený extremismus – Ideje a mentalita českých environmentálních hnutí*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 40.

Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement. A Summary z roku 1973.²⁷ Jde o dvě primární pojetí řešení ekologických problémů.²⁸

Hlubinná ekologie vychází z předpokladů, že blaho lidského i nelidského života na Zemi má hodnotu samo o sobě. Tyto hodnoty jsou nezávislé na užitečnosti nelidského světa pro lidské účely. Naess dodává, že toto pojetí ekologie vychází z přesvědčení, že lidské bytosti nemají právo omezovat bohatství jakýchkoliv forem života, s výjimkou uspokojování životně důležitých potřeb. Dále upozorňuje na to, že současné lidské zásahy do nelidského světa jsou nadměrné a zhoršují se. Rozkvět mimolidského života tak vyžaduje pokles lidské populace. Zdůrazňuje tedy nutnost změn v politice, jako i v oceňování kvality života.²⁹ Jde o nastolení takové situace, kdy by problémy, které životní prostředí ohrožují, vůbec nevznikaly. V tomto lze také spatřovat určitý protipól k ekologii mělké, která se spíše zaměřuje na řešení problémů stávajících.³⁰

Opakem ekologie hlubinné může být ekologie mělká, která je spojena s pojmy udržitelnost nebo konzervace. Klade důraz na ekologii a její principy a zásady, ale ve snaze implementovat je do lidského života a přizpůsobit je lidem a jejich potřebám. Britský politolog Andrew Heywood charakterizuje poslání mělké ekologie vyjádřením, že „budeme-li svět přírody chránit a ctít, bude svět přírody život lidí nadále udržovat.“³¹ Tento postoj je vlastní velké části ochranářů a těm lidem, kteří chápou a vidí, že je příroda ohrožena. Jemelka uvádí, že hlavními body, o které se toto chápání opírá a které řeší, jsou znečišťování a ničení životního prostředí a pozornost je také věnována péči o zdraví člověka.³²

3.1.4. Environmentalismus

V minulých kapitolách bylo zmíněno, že tzv. mělká ekologie je někdy nazývána environmentalismem. Pojem environment – čili prostředí – odkazoval na začátku 20. století spíše na prostředí domácí či pracovní. Modernějšího politického, sociálního, ekologického a globálního významu začal termín nabývat až během šedesátých a začátku sedmdesátých let 20. století, kdy začaly být více slyšet společenské požadavky po čistších

²⁷ NAESS, A. *Ecology, community and lifestyle*. Cambridge University Press, 1990, s. 27.

²⁸ JEMELKA, P. *Úvod do ekologické problematiky*, c.d., s. 49.

²⁹ NAESS, A. *The Deep Ecology Movement: Some Philosophical Aspects*. In: DRENGSON, A., GLASSER, H. a kol. *Selected Works of Arne Naess*. Dordrecht: Springer, 2005, s. 4.

³⁰ JEMELKA, P. *Úvod do ekologické problematiky*, c.d., s. 49.

³¹ HEYWOOD, A. *Politické ideologie*, c.d., s. 276.

³² JEMELKA, P. *Úvod do ekologické problematiky*, c.d., s. 49.

a bezpečnějších podmínkách pro život, vznikaly nevládní skupiny, které na tato témata upozorňovaly a globální problémy se začaly dostávat v politických agendách na vyšší pozice. V dnešní době je pojem prostředí především politický a jeho chápání se v různých společnostech i uvnitř nich liší. Někteří autoři chápou prostředí jako zkratku pro přírodní ekosystémy, zde lze spatřovat paralelu s ekologií hlubinnou, a pro tuto skupinu je hlavním úkolem ochránit Zemi před vlivem lidí a jejich vzrůstajícím počtem. Druhá skupina tento pojem pojímá spíše jako životní prostředí lidí a pro ně je hlavním úkolem ochrany zajistit prostředí, které bude pro lidi čistší a bezpečnější. Tento, druhý, přístup lze nazvat environmentalismem.³³

Environmentalismus však neznamená pro všechny to samé³⁴ a jeho chápání se mění mezi společnostmi i uvnitř nich.³⁵ Britský ekolog Andrew Dobson ve svém díle *Green Political Thought* uvádí, že se „zelené myšlení“ v druhé polovině 20. století rozdělilo na dva směry.³⁶ Ekologismus zastává názor, že udržitelná a uspokojující existence předpokládá radikální změny v našem vztahu k nelidskému přírodnímu světu a v našem způsobu společenského a politického života. Na druhé straně environmentalismus zastává spíše manažerský přístup k problémům životního prostředí, který se opírá o víru, že lze tyto problémy řešit bez zásadních změn současných hodnot nebo vzorců výroby a spotřeby.³⁷ Lze ho tedy považovat za přístup k přírodě, který bere v potaz lidské zájmy.³⁸

Environmentalismus dle politoložky Nazli Choucri nabývá různých významů, ale společným jmenovatelem je přístup k lidstvu jako nedílné součásti přírody a k přírodě jako faktoru, který lidstvo posiluje. Společný vztah lidstva a přírody je nesnadný, ohrožující integritu a životaschopnost přírody a tím pádem i lidí. Je proto důležité navrátit rovnovážné soužití mezi člověkem a přírodou, což vyžaduje změny v lidském chování a v některých vlastnostech společenského života.³⁹ Environmentalismus v chápání politologa Andrew Heywooda představuje „reformistický přístup k přírodě, ve kterém se odrážejí lidské zájmy a starosti“⁴⁰.

³³ DAUVERGNE, P. *Historical Dictionary of Environmentalism*. Rowman & Littlefield Publishers, 2016, s. 13–15.

³⁴ SPIELES, D. *Environmentalism: An Evolutionary Approach*. London: Routledge, 2017, s. 1.

³⁵ DAUVERGNE, P. *Historical Dictionary of Environmentalism*, c.d., s. 13.

³⁶ BINKA, B. *Zelený extremismus – Ideje a mentalita českých environmentálních hnutí*, c.d., s. 18.

³⁷ DOBSON, A. *Green Political Thought*. New York: Routledge, 2007, s. 2–3.

³⁸ HEYWOOD, A. *Politické ideologie*, c.d., s. 276.

³⁹ NAZLI, CH. *Environmentalism*. In: KRIEGER, J. *The Oxford Companion To Politics Of The World*. Oxford University Press, 2001, s. 253–255.

⁴⁰ HEYWOOD, A. *Politické ideologie*, c.d., s. 276.

Antropolog Peter Brosius popsal environmentalismus jako nový diskurzivní systém, který přispívá ke vzniku vztahů mezi a také uvnitř přírody, národů, hnutí, jednotlivců či institucí.⁴¹ Antropoložka Kay Milton zastává názor, že životní prostředí je postižené lidskou aktivitou a zajištění lepší budoucnosti závisí na tom, aby byly tyto aktivity kontrolovány. Environmentalismus tak představuje proces hledání životaschopné budoucnosti.⁴²

Společné pro přemýšlení výše citovaných autorů je chápání životního prostředí jako něčeho, co je ohroženo lidmi, a důraz je dáván na nutnost tyto problémy řešit. Přístup environmentalismu však není čistě radikální, vyžadující dramatické změny v lidské společnosti, ale představuje spíše umírněnější cestu, která si stále uvědomuje místo člověka na Zemi a řešení těchto problémů chce člověku do určité míry přizpůsobit.

3.2. Občanská společnost a sociální hnutí

Environmentální hnutí představují projev občanské společnosti a jsou pokládána za sociální hnutí. V této části teoretického ukotvení se tedy zaměřím na vymezení těchto pojmů, které nastíní mimo jiné i motivaci členů environmentálních hnutí.

3.2.1. Občanská společnost

Základní úkol občanské společnosti, dle politologa Karla Müllera, spočívá v tvorbě nezávislých skupin, které chrání proti nadměrné expanzi státní moci, která kvůli svému centrálnímu postavení tyto tendence vždy do určité míry má. Občanská společnost dále tvoří společenské hodnoty a zásady, kterými dává morální základ vládě a utváří její legitimitu. Je nástrojem pro aktivní zapojování občanů do veřejného dění a také pro uvědomění si sounáležitosti jak s menšími hodnotovými skupinami, tak i s celou společností či politickým systémem. Pro vznik občanské společnosti jsou však i určité předpoklady. Jedním z předpokladů je „vyzrálá občanská politická kultura, jež se vyznačuje především smyslem pro zájmovou a názorovou pluralitu, a s tím souvisejícími občanskými postoji autonomie, tolerance, odpovědnosti, nakloněnosti ke kompromisu či dohodě a v neposlední řadě úcty k zákonům, především k Ústavě.“⁴³

⁴¹ BROSIUS, P., J. *Analyses and Interventions: Anthropological Engagements with Environmentalism*. In: *Current Anthropology*, 40(3), 1999, s. 277.

⁴² MILTON, K. *Environmentalism: The View from Anthropology*. London: Routledge, 1993, s. 1–3.

⁴³ MÜLLER, K. *Češi a občanská společnost – Pojem, problémy, východiska*. Praha: TRITON, 2002, s. 28–30.

Občanská společnost v chápání sociologa Marka Skovajsy představuje plochu „mezi rodinou, trhem a státem“, která se skládá z velkého počtu organizací. Tato část, do které spadají například spolky, obecně prospěšné společnosti či nadace, je tedy částí organizovanou. Druhou částí je část neorganizovaná, ve které se nachází například neformální společenská uskupení či veřejné projevy, jakými mohou být demonstrace.⁴⁴ Jedná se tedy o soubor vlivných sdružení, která se mohou vytvořit v rámci liberálních států a která slouží k tomu, aby stát reagovaly a upravovaly. Antropolog Peter Loizos však podotýká, že tato sdružení mohou existovat jen tehdy, pokud je stát toleruje.⁴⁵

Sociolog Martin Potůček zdůrazňuje roli občanů a občanskou společnost tak chápe jako „odpovědnost občanů za chod veřejných záležitostí.“⁴⁶ Jedna z nejdůležitějších stránek občanské společnosti spočívá v tom, že napomáhá jednotlivcům uvědomovat si svá přesvědčení a ukotvovat si své společenské normy. V tomto smyslu spatřuje antropolog Ernest Gellner nadřazenost pojmu občanská společnost nad pojmem "demokracie".⁴⁷

Občanská společnost tak představuje dobrovolný spolkový život, který stojí oddělen od rodiny a státních institucí. Někteří autoři oddělují občanskou společnost také od hospodářství. Jiná skupina, především liberálové a libertariáni, však hospodářství do občanské společnosti začleňují. Třetí skupina zahrnuje ekonomické vztahy jen do té míry, do jaké jsou součástí spolkového života. Navzdory těmto nesouladům se současný zájem o občanskou společnost soustředí ve větší míře na spolkový život než na tržní vztahy. Toto představuje poměrně znatelnou změnu a odklon od klasických teorií občanské společnosti. Politoložka Simone Chambers a politolog Jeffrey Kopstein uvádí, že pro klasické i soudobé teoretiky občanské společnosti zůstává stejné, že chápou tuto společnost jako entitu, která je oddělena od státu, ale v určitém vztahu s ním stále zůstává. V 18. a 19. století bylo stěžejním zájmem osvobození ekonomické sféry od státu. V dnešní době je studována spíše svoboda spolků a sdružení, ať už se jedná o nestátní neziskové organizace či sociální hnutí.⁴⁸

⁴⁴ SKOVAJSA, M., a kol. *Občanský sektor: Organizovaná občanská společnost v České republice*. Praha: Portál, 2010, s. 17.

⁴⁵ LOIZOS, P. *How Ernest Gellner got mugged on the streets of London*. In: HANN, CH., DUNN, E. *Civil Society: Challenging western models*. London: Routledge, 1996, s. 50–51.

⁴⁶ POTŮČEK, M. *Nejen trh*. Praha: SLON, 1997, s. 60.

⁴⁷ Atlas Transformace. *Stanovení priorit? Ernest Gellner* [cit. 10.12. 2022]. Dostupné z: <http://www.monumenttotransformation.org/atlas-transformace/html/o/obcanska-spolecnost/2-stanoveni-platnosti.html>.

⁴⁸ DRYZEK, J., BONNIE, H., PHILLIPS, A. *The Oxford Handbook Of Political Theory*. Oxford University Press, 2008, s. 363–364.

3.2.2. Sociální hnutí

Pojem sociální hnutí definoval sociolog Jan Jandourek následovně: „Volně organizovaná, ale trvalá kampaň na podporu nějakého sociálního cíle, kterým bývá buď provedení, nebo prevence nějaké společenské změny – struktury nebo hodnot.“ Tato hnutí jsou kolektivní, vznikají na základě spontánní činnosti osob a orientují se na dlouhodobější cíle. Z toho také vyplývá, že pojičkem těchto skupin je společný pohled na společnost a problémy či potřeby v ní. „Kromě společných hodnot sociální hnutí má i normy. Tyto normy předepisují chování, které bude symbolizovat lojalitu člena k hnutí, posílí jeho závazek vůči němu a odlišuje ho od nečlenů.“⁴⁹ Jde tedy o sítě neformálních interakcí mezi množstvím jednotlivců, skupin a organizací, zapojených do politických nebo kulturních konfliktů, na základě sdílené kolektivní identity.⁵⁰

Velký sociologický slovník charakterizuje sociální hnutí jako skupiny lidí, kteří sdílejí určité společné hodnoty a podnikají kolektivní činnosti za účelem ochrany těchto hodnot, které jsou pro ně důležité. Pro hnutí je velmi důležitá komunikace členů, která umožňuje lepší koordinovanost a tím pádem lepší odpor vůči jejich protivníkům. Zdůrazňuje také jejich dlouhodobý charakter.⁵¹

Sociální hnutí jsou dle sociologa Hanka Johnstona klíčovými silami sociálních změn v moderním světě. Jejich jedinečnost spočívá mimo jiné v tom, že jsou cíleně a strategicky vedeny lidmi, kteří se k nim připojí. Samotná mobilizace a provádění jejich práce probíhá většinou mimo zavedeně politické či institucionální jednotky. Některá hnutí vyvíjejí úsilí na vytvoření spravedlivějšího světa a některá hnutí narážejí a bojují proti křivdám, kterými jsou jejich přívrženci ze společnosti vytlačováni. Proti těmto skupinám většinou stojí ti, kteří upřednostňují stávající stav, ve kterém se společnost nachází. Důležitým spojujícím znakem těchto hnutí je to, že píší a hýbou historií.⁵²

Stěžejní roli sociálním hnutím přikládá i kolumbijsko-americký antropolog Arturo Escobar, který hovoří o sociálních hnutích jako o prvku, který sehraává ústřední roli při vytváření světa, jeho sociálních struktur, významů, kulturních orientací či při jeho možnostech změny. Hnutí představují ztělesnění nového chápání politiky či společenského života celkově a zaměřují se na utváření nových řádů či nových kolektivních identit, které

⁴⁹ JANDOUREK, J. *Slovník Sociologických Pojmů*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2012, s. 97.

⁵⁰ DIANI, M. *The concept of social movement*. In: *The Sociological Review*, 40(1), 1992, s. 1.

⁵¹ PETRUSEK, M., a kol. *Velký sociologický slovník*. Praha: vydavatelství Karolinum, 1996, s. 1147.

⁵² JOHNSTON, H. *What is a Social Movement?* Cambridge: Polity Press, 2014, s. 1–3.

jsou odpovědí na krize, kterým dnešní svět čelí. Jejich původ autor spatřuje v krizi modernity. Sám však dodává, že trend sociálních hnutí nebyl ve zkoumání antropologů do značné míry zastoupen.⁵³ O krizi modernity hovoří také norský antropolog Thomas Hylland Eriksen ve spojitosti s problémem její nízké předpověditelnosti. Lidstvo nemá jasnou představu, kam míří a tato nevědomost, která se týká i globálních klimatických změn, je tím, co krizi vyvolává.⁵⁴

Francouzský sociolog Alain Touraine promýšlí sociální hnutí jako speciální typ sociálního konfliktu. Sociální konflikt charakterizuje jako konflikt, jehož hlavním zájmem je sociální kontrola vzorců, skrz které jsou normativně organizovány naše vztahy s okolním prostředím. Pojem sociální hnutí tedy užívá k označení konfliktů, jejichž cílem je sociální kontrola základního kulturního vzorce a snaha o kulturní změnu. Jde o ústřední konflikt mezi vůdci či vládnoucími skupinami, kteří mají nadvládu a vnucují své vzorce a morální principy, a „lidem“ či „masami“, které jsou podřízeny vládnoucím vrstvám a chtějí nadvládu odstranit a tím provést kulturní změnu. Zároveň ale dodává, že tento konflikt je nekonečný a nemůže být vyřešen.⁵⁵

Změna ve studiu sociálních hnutí nastala na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 20. století.⁵⁶ Od této doby začínají po světě vznikat nová sociální hnutí, či ožívají některá starší. Jedná se například o feministická, protijaderná, environmentální hnutí či hnutí za občanská práva. Tato skupina se začala souhrnně nazývat novými sociálními hnutími, jelikož se od předcházejících, dělnických, typů sociálních hnutí odlišovala. Faktory, které tato hnutí charakterizují a od starší formy oddělují, jsou mimo jiné jejich zájem o spíše nemateriální hodnoty, jako je stav životního prostředí, ochrana menšin, či nejaderná výroba energie než o hodnoty materiální. Dále odklon od pevné a formální organizační struktury ke struktuře volnější. Dalšími znaky jsou i nenásilné a symbolické protesty.⁵⁷ Představitelem „starých“ sociálních hnutí bylo převážně dělnické hnutí 19. a začátku 20. století.⁵⁸

⁵³ ESCOBAR, A., *Culture, Practice and Politics: Anthropology and the study of social movement*. In: Critique of Anthropology, 12(4), 1992, s. 395–396.

⁵⁴ ERIKSEN, H., T. *Role antropologie v přehřívajícím se světě*. In: The Journal of Culture, 2015, s. 2–6.

⁵⁵ TOURAINE, A. *An Introduction to the Study of Social Movements*. In: Social Research, 52(4), 1985, s. 749–755.

⁵⁶ CÍSAŘ, O. *Transnacionální Politické Sítě: Jak mezinárodní instituce ovlivňují činnost nevládních organizací*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2005, s. 48.

⁵⁷ GIDDENS, A. *Sociologie*, c.d., s. 923–924.

⁵⁸ CÍSAŘ, O. *Transnacionální Politické Sítě: Jak mezinárodní instituce ovlivňují činnost nevládních organizací*, c.d., s. 51.

Švýcarský politolog Hanspeter Kriesi uvádí, že nárůst nových sociálních hnutí byl spojený se změnou konfliktní struktury společnosti, která probíhala jako součást procesu modernizace. Tato transformace společnosti s sebou nesla především oslabení tradičních hodnot, kterými byla například rodina či víra. Výsledkem je potom vzestup míry individualismu. To však neznamená úpadek strukturálních, kulturních či jiných vazeb. Nová sociální hnutí se vzedmula na základě nových hrozeb ohrožujících individuální autonomii a to jak ze strany korporátních aktérů, tak i ze strany nových, neviditelných rizik, která postihují lidi bez ohledu na jejich sociální postavení. Těmito hrozbami může být radiace nebo AIDS. Právě tato nová rizika⁵⁹ vyměnili závislost lidí na tradičních vazbách a také zastínila nespokojenost, která souvisela s nerovnou distribucí zdrojů.⁶⁰

Politolog Ondřej Císař uvádí, že nová sociální hnutí jsou novým konceptem, který ukazuje, že „popis industriální společnost, jak jej vyložil Marx, ztratil ve společnosti pozdního 20. století svou relevanci.“ Tuto post-industriální společnost popisuje odklonem od materiálních hodnot k vědění a znalostem. Témata, která ve společnosti oscilují, jsou již témata individuality a autonomie a vznikají zde nové konflikty, které se točí kolem nových post-materiálních hodnot, jakými je ochrana životního prostředí, ochrana práv menšin či rovnoprávnost žen.⁶¹ V této době byl velmi značný odklon od Marxova chápání dělnické třídy jako hlavního hybatele, jelikož právě nově vznikající sociální hnutí byla tím hlavním prvkem sociálních sil, který usiloval o společenské změny.⁶²

⁵⁹ Zmíněná nová rizika popisuje sociolog Ulrich Beck v díle *Riziková společnost* (1986) jako nebezpečí, která již nedbají hranic států či kontinentů a již neodráží společenské postavení člověka. Vzniká zde "nový "askriptivní" úděl ohrožení, kterému nelze při jakémkoli úsilí uniknout." Tato ohrožení autor spojuje s "přírodou" a její industriálně-technickou přeměnou, kterou prošla během 20. století. Příroda byla podrobena světovému trhu a zasazena do industriálního systému. Ruku v ruce s touto přeměnou a vytvořením "druhé přírody" jdou i nová rizika. Mají však již charakter hrozeb, kterým jsou lidé vydáni napospas a téměř bez možnosti ochrany. "Tato nebezpečí se stávají černými pasažéry normálního konzumu." viz. BECK, U. *Riziková společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2004, s. 9–11.

⁶⁰ KRIESI, H., KOOPMANS, R., DUYVENDAK, J., W., GIUGNI M., G. *New Social Movements in Western Europe: A Comparative Analysis*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998, s. xix.

⁶¹ CÍSAŘ, O. *Transnacionální Politické Sítě: Jak mezinárodní instituce ovlivňují činnost nevládních organizací*, c.d., s. 51–52.

⁶² ZNEBEJÁNEK, F. *Sociální hnutí – Teorie, koncepce, představitelé*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997, s. 33.

3.3. Environmentální hnutí

První protesty proti znečištění se odehrály na konci 19. století⁶³, jelikož v této době stoupal zájem o přírodopis, což bylo podníceno jak osvícenstvím, které kladlo důraz na vědu, tak i evropskými průzkumy, které přinesly poznání mnoha exotických druhů jako i jejich rychlé vymírání. V této době také vznikaly organizace zaměřující se na otázky ohledně zachování divočiny a přírodních zdrojů, tak i na otázky ohledně lidského blahobytu v souladu s přírodním prostředím.⁶⁴

Moderní environmentální hnutí se zrodila ve druhé polovině šedesátých let 20. století, což bylo období značných nepokojů. Veřejnost se začala s velkou intenzitou, a v některých případech i násilím, vyjadřovat ke sporným otázkám, jakými byl například odpor k válce ve Vietnamu. Společně se všeobecným znepokojením ohledně znečištění, ochrany zdrojů či regulace populace, které začaly být známy jako environmentalismus, vznikala hnutí, která začala být více slyšet.⁶⁵

Antropolog Thomas Hylland Eriksen popisuje environmentální hnutí jako reakci na změnu postavení přírody ve společnosti. Společnost ji začala „v druhé polovině 20. století vnímat jako slabou a zranitelnou.“ Zde autor naráží na probíhající velmi rychlé přehřívání světa, které následně odkazuje na zrychlující se změny ve společnosti. Dochází k extrémnímu nárůstu populace, společnost je stále mobilnější a více provázaná. V kontextu environmentálních hnutí jsou stěžejním problémem radikální změny klimatu. A je tak nutné přírodu, z důvodu její záchrany, před kulturou chránit. Tato hnutí se snaží dokázat, že změna a úprava světa k lepšímu je možná.⁶⁶

Hlavní síla, která dává do pohybu environmentální hnutí spočívá, dle antropologa Stanislava Komárka, v pocitu odcizení, které se začalo objevovat již v dobách romantismu. Ke vzniku takových hnutí však lze dojít až tehdy, kdy si to lidé mohou z ekonomického či politického pohledu dovolit. Právě v tomto tkví důvod, proč se tato hnutí začala objevovat převážně v šedesátých letech minulého století v USA.⁶⁷

⁶³ ROME, A. "Give Earth a Chance": *The Environmental Movement and the Sixties*. In: *The Journal of American History*, 90(2), 2003, s. 525.

⁶⁴ ROOTES, CH. *The Environmental Movement*. In: KLIMKE, M., SCHARLOTH, J., a kol. 1968 in Europe. *A History of Protest and Activism*. London: Palgrave Macmillan, 2008, s. 295.

⁶⁵ EISENBUD, M. *What is the Environmental Movement?* In: EISENBUD, M. *Environment, Technology, and Health*. London: Palgrave, 1978, s. 3-4.

⁶⁶ ERIKSEN, H., T. *Role antropologie v přehřívajícím se světě*, c.d., s. 2-6.

⁶⁷ KOMÁREK, S. *Příroda a kultura*. Praha: Academia, 2008, s. 6-8.

Environmentální hnutí, která vznikla z obav společnosti, nahradila starší „ochranářská hnutí“. Environmentální hnutí se snažila spíše o efektivní rozvoj a řízení materiálních zdrojů. Vznikala z široké veřejnosti od lidí, kteří chtěli zlepšit své přírodní prostředí a ochránit ho před degradací.⁶⁸ Podstatou ochranářských hnutí bylo především racionální plánování na podporu využití a rozvoje všech přírodních zdrojů. Ochránářská hnutí byla spíše hnutími vědeckými a ochranáři byli většinou lidé vycházející z oborů, jako hydrologie, geologie, antropologie či lesnictví.⁶⁹ V případě obav o ochranu přírody byla tato hnutí spíše v rozporu. Jako příklad udává les, který pro ochranářská hnutí znamenal především prostředek pro trvalou produkci dřeva, kdežto environmentální hnutí chápala les spíše jako místo pro domov, práci či hry než jako zdroj komodit.⁷⁰

V roce 1970 se 22. dubna konal první celosvětový *Den Země*, na kterém se podílelo kolem dvaceti milionů aktivistů. Tisk, ve snaze dát těmto aktivistům smysl, je označil za environmentalisty. Nebyl to tedy termín, který by si lidé či organizace zvolily samy, ale byl jim přidělen. Média tento termín začala používat i v tiskových zprávách a stal se definitivním označením pro nový význačný segment společnosti.⁷¹

Tato hnutí jsou tak jakousi odpovědí na stále vzrůstající vědomí toho, že vztahy lidí ke svému okolnímu prostředí se musí dostat z nezralého a dravého vztahu dřívějších dob k mnohem strážlivějšímu a chápavějšímu pohledu do budoucnosti.⁷² Environmentální hnutí jsou však různorodá. I když sdílejí společný zájem ohledně otázek životního prostředí, liší se v tom, jak jsou různé problémy s tímto související, jako například ochrana ekosystémů, klimatické změny či ztráta biodiverzity, uchopeny, jakým způsobem je chtějí řešit a jaké příznivce z jakých sociálních struktur kolem sebe mají.⁷³

Politolog Peter Dauvergne uvádí, že v posledních desetiletích došlo ke globálnímu rozšíření environmentálních myšlenek a hnutí. Tento trend je viditelný jak ve státním řízení, tak v občanské společnosti či podnikání. V posledních desetiletích se pak dostává do popředí problém klimatických změn. Ty se posouvají na přední příčky mimo jiné i

⁶⁸ HAYS, S., P. *The Environmental Movement*. In: *Journal of Forest History*, 25(4), 1981, s. 219.

⁶⁹ HAYS, S., P. *Conservation and the Gospel of Efficiency*. Pittsburg: University of Pittsburgh Press, 1999, s. 1–3.

⁷⁰ HAYS, S., P. *The Environmental Movement*. In: *Journal of Forest History*, 25(4), 1981, s. 219.

⁷¹ LYON, T., P. *Good Cop/Bad Cop: Environmental NGOs and Their Strategies toward Business*. London: Routledge, 2010, s. 50.

⁷² CALDWELL, L., K. *Between Two Worlds: Science, the Environmental Movement and Policy Choice*. Cambridge University Press, 1992, s. 4–5.

⁷³ LYON, T., P. *Good Cop/Bad Cop: Environmental NGOs and Their Strategies toward Business*, c.d., s. 48–49.

v zájmech environmentálních organizací a hnutí a nahrazují tak často témata týkající se například ochrany přírody nebo zamezení znečištění.⁷⁴

Pojem environmentální hnutí se v Československu/České republice dostává do popředí na konci devadesátých let 20. století a v některých výrazech nahrazuje termín ekologický.⁷⁵

⁷⁴ DAUVERGNE, P. *Historical Dictionary of Environmentalism*, c.d., s. 1.

⁷⁵ BINKA, B. *Zelený extremismus – Ideje a mentalita českých environmentálních hnutí*, c.d., s. 18.

4. Praktická část

4.1. Historický pohled – životní prostředí za socialismu

V šedesátých letech 20. století se začal ve větší míře používat termín životní prostředí, což souviselo především s ekologickou krizí, která představuje závažnou hrozbu pro celé lidstvo. V průběhu sedmdesátých a osmdesátých let minulého století se nejvíce poškozenými evropskými oblastmi z hlediska ekologické krize staly země socialistického bloku, které se řídily centrálně plánovanou ekonomikou. Historik Miroslav Vaněk dodává, že Československo působilo po světě jako odstrašující příklad a za vlády KSČ se „dostalo v kvalitě životního prostředí na nejhorší či druhé nejhorší místo v Evropě.“⁷⁶ Předpisy pro záchranu životního prostředí nebyly po dlouhá léta považovány za důležité a devastace tak postupně narůstala.⁷⁷

Vývoj péče o životní prostředí za komunistického režimu lze dle geochemika, ekologa a publicisty Bedřicha Moldana rozdělit do tří etap. První, trvající mezi lety 1948–1960, se vyznačuje značným ekonomickým rozvojem, kdy zájem a snaha o řešení ekologických problémů byla jen velmi minimální. Druhá etapa spadá do let 1961–1970 a je charakterizována již zpomalujícím se ekonomickým rozvojem. Během této doby jsou již viditelná vážná narušení životního prostředí, i když zatím jen lokální. Během posledního období, do roku 1990, byly stěžejní snahy o udržování ekonomického růstu, který se však střídal s obdobím stagnace. Tyto snahy byly doprovázeny úsilím o udržení dostačující životní úrovně, která však s sebou přinášela devastace životního prostředí, které již neměly lokální charakter, ale byly rozsáhlé.⁷⁸

Stěžejním pro tuto podobu životního prostředí v Československu bylo zaměření na těžký průmysl a těžkou chemii, dále „gigantomanie v průmyslu i v zemědělství“ a velmi výrazné plýtvání zdroji a surovinami.⁷⁹ Převládající technologie byly často zastaralé, nevhodné, využívaly nadměrné množství energie a surovin a produkovaly velké objemy odpadů.⁸⁰ Elektřina používaná při těžkém průmyslu pocházela především z hnědouhelných

⁷⁶ VANĚK, M. *Nedalo se tady dýchat*. Praha: Maxdorf, 1996, s. 13–15.

⁷⁷ MOLDAN, B., SCHNOOR, J. L. *Czechoslovakia: examining a critically ill environment*. In: *Environmental Science and Technology*, 26 (1), 1992, s. 14–15.

⁷⁸ MOLDAN, B. *Životní prostředí České republiky*. Praha: Academia, 1990, s. 9–10.

⁷⁹ Tamtéž.

⁸⁰ MIKOLÁŠ, J. *Environment in Czechoslovakia: Today and Tomorrow*. In: HAMMER, R., M. *Strategisches Management global*, Wiesbaden: Gabler, 1993, s. 85.

elektráren, což mělo za důsledek jak znečištění ovzduší, tak degradaci velké části území zapříčiněnou povrchovou těžbou. Mezi nejvíce poškozené oblasti patřila během této doby čistota vody, ovzduší a oblast tuhých odpadů.⁸¹ Byla čištěna jen čtvrtina odpadních vod a většina zdrojů vody nemohla být používána pro zdroj vody pitné.⁸² Životaschopných bylo jen kolem třiceti procent všech řek.⁸³ Ovzduší na tom nebylo o moc lépe. Jeho znečištění oxidem siřičitým bylo na některých místech Československa, především v Praze a v severních Čechách, až dvacetkrát vyšší, než bylo v té době povoleno normami Evropského společenství.⁸⁴ Problémem bylo i nakládání s rizikovými odpady, většinou toxickými. Nebyly spolehlivé informace jak o jejich produkci, tak o jejich skládkách, kdy většina z nich byla ilegální a představovala „v pravém smyslu časované chemické bomby.“⁸⁵ V havarijním stavu byla i kvalita půdy, většina lesů byla silně poškozena, až třetina jich mohla být ztracena a došlo k vyhynutí i několika druhů. Země byla také jedním z největších evropských exportérů znečištění do ostatních zemí.⁸⁶ Dopady měl tento přístup i na zemědělství, kdy „došlo k narušení krajinné infrastruktury a následnému nadužívání hnojiv a prostředků k ochraně rostlin.“⁸⁷

Tento havarijní stav životního prostředí se odrážel také na zdravotním stavu obyvatel. Výskyt velmi vážných onemocnění byl častý zejména v oblasti Severočeské hnědouhelné pánve, Ostravska a Prahy a ve srovnání se světovým průměrem klesala i střední délka života.⁸⁸ Ta byla jednou z nejkratších v Evropě a pohybovala se přibližně tři až šest let pod průměrem.⁸⁹ Přibližně pětina populace trpěla chronickými chorobami souvisejícími se znečištěním životního prostředí,⁹⁰ což bylo spojeno i s chronickými onemocněními dětí během atmosférických inverzí.⁹¹

I když během této doby existovaly některé zákony na ochranu životního prostředí, jejich funkce byla spíše formální. Stěžejní oblast představovala průmyslová a zemědělská

⁸¹ Tamtéž.

⁸² NOVÁK, M. *Otázky ochrany životního prostředí v České republice před a po roce 1989*. In: Regionální rozvoj, mezi teorií a praxí. Praha: Masarykův ústav Českého vysokého učení technického, 2019, s. 2.

⁸³ MOLDAN, B. *Životní prostředí České republiky*, c.d., s. 11.

⁸⁴ NOVÁK, M. *Otázky ochrany životního prostředí v České republice před a po roce 1989*, c.d., s. 2.

⁸⁵ MOLDAN, B. *Životní prostředí České republiky*, c.d., s. 11–12.

⁸⁶ MOLDAN, B., SCHNOOR, J. L. *Czechoslovakia: examining a critically ill environment*, c.d., s. 14–15.

⁸⁷ CENIA, *Životní prostředí v České republice 1989–2004*. Praha: CENIA, 2005, s. 4–5.

⁸⁸ MOLDAN, B. *Životní prostředí České republiky*, c.d., s. 11–12.

⁸⁹ MOLDAN, B., SCHNOOR, J. L. *Czechoslovakia: examining a critically ill environment*, c.d., s. 14–15.

⁹⁰ HORÁK, M. *Environmental Policy Reform in the Post-Communist Czech Republic: The Case of Air Pollution*. In: *Europe-Asia Studies*, 53 (2), 2001, s. 315.

⁹¹ MOLDAN, B., SCHNOOR, J. L. *Czechoslovakia: examining a critically ill environment*, c.d., s. 14.

produkce a problémy, které se v rámci životního prostředí vyskytly, byly většinou řešeny výjimkou ze zákona. Na konci osmdesátých let však bylo životní prostředí ohroženo do takové míry, že se jeho ochrana začala lehce projednávat. Při orgánech komunistické strany byly zřízeny ekologické komise a republikové ministerstvo vnitra se změnilo na ministerstvo vnitra a životního prostředí. V této době si znatelná část společnosti začala uvědomovat, jak zásadní problém ochrana životního prostředí představuje a po listopadových změnách v roce 1989 byla tato problematika jednou z priorit nově vznikající společnosti.⁹²

4.2. Analýzy a interpretace rozhovorů: vznik, vývoj a fungování Pražských matek z pohledu akterek

4.2.1. Vznik Pražských matek

Hnutí *Pražské matky* vzniklo v roce 1988 v tehdejší ČSSR jako jedno z prvních nezávislých ekologických hnutí.⁹³ Narátorka Marie H. vzpomínala první schůzku, která se konala v roce 1988 v pražských Košířích v domečku na Bud'ánkách, kde v té době bydlely ona i její sestra s rodinami. Prvního setkání se účastnilo přibližně šest žen, které byly především z okruhu blízké rodiny a přátel.

[...] tak jsem se v létě v roce 1988 přes svoji bývalou spolužačku z gymnázia dozvěděla o kroužku matek, které se schází v kolonii na Bud'ánkách. A vzniká tam zárodek budoucích Pražských matek.⁹⁴

Důvodem a motivací vzniku hnutí byl především pocit odpovědnosti za velmi špatný stav životního prostředí. V této době nastala v Praze kritická smogová situace a v ovzduší byla extrémní koncentrace škodlivin.⁹⁵ Ke členkám hnutí se dostávaly zprávy od místních ekologů, které se týkaly mimo jiné i toho, jaký má tato koncentrace dopad na zdraví obyvatel. Marie H. zmínila svého bratra, který jako ekolog tyto informace dodával a ona tak měla možnost dozvídat se poznatky, ke kterým většina lidí přístup neměla. Jarmila

⁹² CENIA, *Životní prostředí v České republice 1989–2004*, c.d., s. 4–5.

⁹³ Pěšky městem. Historie [cit. 31.1. 2023]. Dostupné z: <https://peskymestem.cz/o-nas/historie/>.

⁹⁴ Rozhovor s Klárou Š. vedený v prosinci 2022 v Praze.

⁹⁵ Tamtéž.

Johnová popsala tehdejší znečištění ovzduší, které bylo jak vidět, tak také cítit a dodala, že vzduch bylo velmi obtížné dýchat. Moldan o této skutečnosti také hovoří s tím, že byly v Praze „celostátní průměry znečištění ovzduší překračovány čtyřikrát až pětkrát.“ Toto mělo za dopad i nenahraditelné zdravotní následky lidí, například výskyt onemocnění dýchacích cest u dětí na Praze 2 a 4, které bylo na přelomu devadesátých let v porovnání s okresem Klatovy více než dvojnásobné.⁹⁶ „Pražana provázel na každém kroku sirný zápach a kouř z domácích topenišť a komínů továren i tepláren. Informace o stavu prostředí a možných zdravotních následcích byly přitom nejen neveřejné, ale před občany utajované.“⁹⁷

Stěžejní roli hrál v této situaci pocit zodpovědnosti, jelikož špatný stav životního prostředí s sebou přinášel i zásadní vliv na životy dětí a dalších generací. Některé ze členek hnutí byly v minulosti součástí nebo v kontaktu s disentem. Jak však uvedla Marie H., po narození dětí se již ze strachu o děti bála chodit na demonstrace a být aktivní do stejné míry, jako před mateřstvím. Ve výpovědích všech narátorek se jako jeden z hlavních a určujících faktorů objevovala obava o zdraví jejich dětí.

Ve chvíli, kdy má člověk malé děti, tak to nejdůležitější, co v tu chvíli bylo, byla budoucnost těch dětí, to tam naskočí okamžitě. [...] Takový strašný pocit zodpovědnosti za to, v čem ty děti budou vyrůstat. [...] Zoufalství nad tím, že to životní prostředí, ve kterém jsme žili, že prostě neovlivníme a že s tím prostě nemůžeme nic dělat.⁹⁸

[...] já jsem měla malé děti, které byly furt nemocné, takže jsem z toho byla hrozně rozčilená, že s tím nikdo nic nedělá a že nám neříkají, jak to vlastně je. Také jsem hledala někoho, kdo se tím zabývá a byla jsem ochotná jít kvůli životnímu prostředí demonstrovat.⁹⁹

[...] můj syn je vážný astmatik a dcera trpí na ekzém [...] v té naší komunitě se tyto věci objevovaly a najednou jsme my, jako převážně ženský, čelily tomu, že

⁹⁶ MOLDAN, B. *Životní prostředí České republiky*, c.d., s. 236.

⁹⁷ Bilance – 10 let snažení Pražských matek o lepší ovzduší v Praze. *Přes Práh*. leden 1999, s. 6.

⁹⁸ Rozhovor s Marií H. vedený v prosinci 2022 v Praze.

⁹⁹ Rozhovor s Annou F. vedený v listopadu 2022 v Praze.

děti byly nemocný. Můj bratr nosil informace, proč jsou nemocný a co to vlastně znamená, co vlastně dýcháme, tak jsme se o to začaly zajímat.¹⁰⁰

Jakmile ovzduší zhoustlo, tak děti nejdřív zbledly, zezelenaly a potom měly horečku, chřipku, anginu a podobně.¹⁰¹

Snažily jsme se nějakým způsobem dopídit informací, kdy je ovzduší v Praze příznivé a kdy ne, abychom věděly, kdy máme s dětmi chodit ven a kdy ne.¹⁰²

4.2.2. Začátek veřejného působení

4.2.2.1. Podnět pražských matek – nedostatečná informovanost o znečištění ovzduší v Praze

Pražské matky chtěly upozornit na nedostupnost informací ohledně stavu životního prostředí, především ohledně stavu kontaminace ovzduší. Jarmila Johnová zmínila, že tehdy nebyly ohledně stavu ovzduší dostupné žádné informace a byly dokonce zakázané. V březnu roku 1989 zaslalo hnutí dopis „*Podnět pražských matek – nedostatečná informovanost o znečištění ovzduší v Praze*“, který byl adresován členům rady Národního výboru hl. m. Prahy, hlavnímu hygienikovi hl. m. Prahy a Ústavu zdravotní výchovy v Praze.¹⁰³ Dopis navázal na podobnou petici, kterou rok před tím podalo 143 občanů Prahy, a kterým byla *Národním výborem* přislíbena náprava, která však dodržena nebyla.¹⁰⁴

V dopise hnutí upozorňovalo na podstatně zvýšenou koncentraci škodlivých látek v ovzduší, která nastala v lednu roku 1989 v Praze. Členky dávaly najevo, že pražští občané nebyli informováni o této situaci, nebyly jim dány informace o koncentracích, které pražské monitorovací stanice naměřily a nebyly jim ani doporučeny způsoby, jakými by lidé mohli chránit své děti před škodlivými účinky, které tato situace přinášela. Škodlivé účinky se v této době u dětí již objevovaly. Opakovaně trpěly onemocněními horních cest dýchacích, byly náchylné k astmatickým, alergickým onemocněním či trpěly atopickými

¹⁰⁰ Rozhovor s Marií H. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹⁰¹ Rozhovor s Jarmilou Johnovou v rámci projektu Paměť národa (ve spolupráci s Českou televizí) vedený 1.7.2016 v Praze.

¹⁰² Rozhovor s Rut Kolínskou v rámci projektu Příběhy 20. století TV vedený 22.12.2020 v Praze.

¹⁰³ Pěšky městem. Historie [cit. 31.1. 2023]. Dostupné z: <https://peskymestem.cz/o-nas/historie/>.

¹⁰⁴ VANĚK, M. *Nedalo se tady dýchat*, c.d., s. 115.

ekzémy. Členky tak mimo jiné požadovaly každodenní informování veřejnosti o aktuálním stavu koncentrace zplodin v ovzduší, šíření osvěty ohledně správného chování v těchto situacích, či uvedení přesných programů, které by směřovaly ke zlepšení ovzduší v Praze. Rada *Národního výboru* na tento dopis v květnu 1989 odpověděla a představila mimo jiné plány k řešení ekologické situace do roku 2010. Dala také najevo, že se vším zabývá a uvedla, co vše pro děti dělá, což se primárně týkalo organizování škol v přírodě. Také zde bylo sděleno, že je v plánu zveřejňovat více informací, které budou o této problematice pojednávat.¹⁰⁵

Ta naše první výzva, kterou jsme poslaly poslancům, se strašně rychle rozšířila a hrozně rychle jsme pro ni sehnaly asi 460 podpisů, což nás tenkrát opravdu hodně překvapilo, že to podepisovali naši spolužáci, kamarádky a lidi, do kterých bychom to třeba neřekly, který se zdaleka neangažovali třeba v disentu nebo tak, tak tohle jim přišlo důležité. Věděly jsme, že máme zázemí a že jsme udělaly něco, s čím ty ostatní, matky dětí v Praze, souzní.¹⁰⁶

4.2.2.2. První demonstrace

Dne 29. května 1989 organizovalo hnutí, u příležitosti pražského setkání evropských ministrů, které pořádal tehdejší předseda vlády Ladislav Adamec, v Praze první demonstraci, která souvisela s ekologickými požadavky. Sešlo se přibližně třicet lidí, převážně matky s malými dětmi v kočárcích, které doprovázeli někteří manželé nebo otcové, aby mohly být v případě policejního zásahu chráněny. Skupina šla od tehdejšího Dětského domu, který stával v dnešní ulici Na Příkopěch, okolo Prašné brány až na Staroměstské náměstí. Cestou se zpívaly písně a nesly transparenty s tematikou životního prostředí.¹⁰⁷ Marie H. zmínila, že písně a hesla na transparentech neměly politickou tematiku, ale nesly neškodná a oprávněná témata týkající se životního prostředí. Jako nápis na transparentu uvedla „*Chceme zdravý vzduch pro naše děti.*“ Také ji velmi překvapilo, kolik lidí na demonstraci bylo. Uvedla, že jich mohlo být kolem šedesáti.

¹⁰⁵ SCRIPTUM.CZ. Ekologický bulletin [cit. 31.1. 2023]. Dostupné z: <http://scriptum.cz/cs/periodika/ekologicky-bulletin>.

¹⁰⁶ Rozhovor s Marií H. v prosinci 2022 v Praze.

¹⁰⁷ Pěšky městem. Historie [cit. 31.1.2023]. Dostupné z: <https://peskymestem.cz/o-nas/historie/>.

To byl velký zástup, což nám dodávalo hodně odvahy. Byly tam i lidi, kteří mě překvapili, že jdou na demonstraci nebo manifestaci. Kteří se jinak třeba báli veřejně projevat, což vůbec nebylo od věci.¹⁰⁸

Během demonstrace nesly pražské matky dopis, který sepsaly za pomoci expertů ekologů, a pod nějž sháněly podpisy. Dopis upozorňoval na špatný stav životního prostředí jak v Praze, tak v celé tehdejší ČSSR a také se dotýkal nedostatečné informovanosti obyvatel.¹⁰⁹ Klára Š. zmínila, že témata, na která dopis upozorňoval, byla například nádrže Gabčíkovo-Nagymaros, vodní díla, která vzbudila odpor kvůli možným vlivům jejich výstavby a provozu na různé prvky přírodního systému.¹¹⁰ Novomlýnské nádrže, jejichž stavba a uvádění do provozu byla ekology vyčítána¹¹¹ či upozorňoval na devastaci Sněžky, kdy docházelo k poškozování lesních porostů imisemi nebo šlo o stavbu nové lanové dráhy z Pece pod Sněžkou na Sněžku, jejíž stavba by zasáhla jednu z nejdůležitějších přírodovědných oblastí Krkonoš. Marie H. uvedla, že je překvapilo, kolik lidí dopis podepsalo. V průběhu demonstrace pražské matky postřehly, že se kolem nich pohybovalo několik tajných policistů. Rut Kolínská zmínila, že zaslechla jednoho z příslušníků, jak říká do své vysílačky „*Tak co máme dělat, jsou to jen matky s dětma.*“ Nakonec byl však jediným pokusem o zásah do demonstrace pokus sebrat podpisové archy, kterých se však konkrétnímu příslušníkovi podařilo vytrhnout jen pár. Marie H. vzpomínala na svou sestru, rovněž členku hnutí, která v této situaci zbylé archy sebrala, nasedla do právě příjíždějící tramvaje a dovezla je rakouskému novináři, který měl přístup na zmíněnou konferenci a který měl dopis všem přítomným ministrům doručit. Zmíněný novinář archy opravdu doručil, ale jelikož byla situace s doručením zmatečná, nepodařilo se text dopisu dochovat. Narátorky také uvedly, že neví, co se s archy po jejich doručení stalo. O tom, jaké byly reakce od okolních lidí pohovořila Marie H., jejíž vzpomínky byly především pozitivní. Zdůrazňovala, že se lidé k problémům, na které upozorňovaly, stavěli pozitivně a vedli

¹⁰⁸ Rozhovor s Marií H. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹⁰⁹ Tamtéž.

¹¹⁰ LEHOTSKÝ, M., MARIOT, P. *Socioekonomické aspekty výstavby vodného díla Gabčíkovo*. In: Sborník ČGS, 97(4), 1992, s. 232.

¹¹¹ Česká televize. „Aby sa už Dyja nevyčila“. Novomlýnské nádrže jsou v provozu tři dekády [cit. 1.2. 2023]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/regiony/2748404-aby-sa-uz-dyja-nevyčila-novomlynske-nadrze-jsou-v-provozu-tri-dekady>.

s nimi rozhovory. Podobně pozitivně hodnotila i počet podpisů, které se nakonec podařilo sehnat.

[...] s těmi lidmi jsme se hodně bavily a oni to přijímali. Tam nebyl jediný člověk, který by nás nějak napadal nebo na nás křičel co to děláme, že nemáme pravdu nebo že vystavujeme děti nebezpečí. A podepsalo to za ty, já nevím, dvě hodiny, co jsme centrem Prahy takhle prošly, asi 400 lidí, což se tenkrát nestávalo, že by někdo podepisoval něco na ulici, to bylo strašně nebezpečné. A ty lidi to prostě dělali a taky nám některý vyjadřovali vysloveně podporu.¹¹²

Narátky vzpomínaly situaci s příslušníky, kteří chtěli demonstraci narušit. Popisovaly ji jako dramatickou, ale vyprávění mělo až humorný nádech.

Zhruba na Staroměstském náměstí se k nám přidali pánové, kteří se velmi intenzivně zajímali o tu naši petici a jeden z nich si ji ode mě vzal a otočil se zády, že si jí přečte. Já jsem ho obešla a viděla jsem, já jsem si myslela, že se mi to zdá a že to nikdy v životě nemůžou udělat, že si takhle píše na manžetu. Prostě si opisoval z té petice, nevím, jestli jména, cokoliv, na manžetu.¹¹³

[...] na Jungmaňáku na nás najednou skočili, když jsme si ty archy nashromažďovaly, nějaký dva chlápci a vyrvali pár těch archů a bylo vidět, že nám je chtějí vzít. Tak my jsme se rychle semkly, sestra to popadla a naskočila do tramvaje.¹¹⁴

4.2.2.3. Profilace hnutí

Během předrevolučního období působilo hnutí na neformální úrovni. Narátorka Marie H. zmínila, že v době, kdy Jindřich Petrlík zakládal hnutí *Děti Země*, pražské matky zvažovaly, jestli by se nepřidaly pod ně, avšak nechtěly se profilovat jako opoziční hnutí, jelikož by to „odradilo spoustu žen, které mají úplně stejné starosti jako my, akorát nemají

¹¹² Rozhovor s Marií H. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹¹³ Rozhovor s Klárou Š. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹¹⁴ Rozhovor s Marií H. vedený v prosinci 2022 v Praze.

třeba disidentský background nebo odhodlání jít ještě dál. A také jsme si říkaly, jelikož jsme chtěly oslovit pražské zastupitele nebo poslance, že jako ženy, které mají strach o svoje děti, že to bude autentický.“

Rozhodně jsme před koncem roku 1989 neměly ambici mít organizaci, s velkým písmenem [...] původní dopis jsme podepsaly za pražské matky s malým p [...] chtěly jsme, aby ten důraz byl kladen na ženy, na ty matky a babičky dětí, které jsou postiženy silným smogem, který v Praze byl.¹¹⁵

4.2.3. Porevoluční působení a změny

4.2.3.1. Přejchod do devadesátých let

Sametová revoluce začala 17. listopadu 1989 v Praze a znamenala takové politické změny, které nakonec vyústily v pád komunistického režimu a změnu politického uspořádání na pluralitní demokracii. V Praze na Albertově se tehdy sešla značná skupina lidí za účelem uctění památky Jana Opletala, oběti nacistických represí, a také za účelem připomenutí si padesáti let od uzavření vysokých škol nacisty. Pietní shromáždění, které bylo povoleno, se však proměnilo v pochod, při kterém byl dáván najevo jasný nesouhlas s tehdejší režimem. Pochod již povolen nebyl, a tak se lidé na Národní třídě setkali se zásahem bezpečnostních složek. Touto akcí však protest neskončil. Právě zásah na Národní třídě byl tím, co rozpoutalo sérii dalších událostí, které již znamenaly celospolečenský protest.¹¹⁶ Narátorka Marie H. uvedla, že se v tomto období některé z pražských matek cítily bezmocné, jelikož se kvůli dětem demonstrací neúčastnily. *Česká televize* však první dva dny nepřenášela, co se ve společnosti dělo, a tak se některé z pražských matek domluvily a začaly do televize volat.

[...] udělaly jsme takový řetěz a 24 hodin jsme telefonovaly do České televize na všechna telefonní čísla, která byla v telefonním seznamu. Vždy, když to někdo zvedl, říkaly jsme: „Dobrý den, my bychom chtěly, aby Česká televize

¹¹⁵ Rozhovor s Klárou Š. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹¹⁶ MARKUPOVÁ, J., W. „Sametová“ zkušenost. *Studentští revolucionáři z listopadu 1989, Václav Havel a (nepolitická) politika*. In: *Soudobé dějiny*, 26(2-3), 2019, s. 2.

přenášela, co se v Praze děje, děkujeme, na shledanou.“ A myslím, že jsme je přiváděly k šílenství.¹¹⁷

Po revoluci se pražské matky přihlásily k *Občanskému fóru*, které vzniklo 19. listopadu 1989 v Činoherním klubu a představovalo rozsáhlé občanské hnutí, které reprezentovalo nekomunistickou část společnosti.¹¹⁸ „*Někdy začátkem devadesátých let jsme založily občanské sdružení Pražské matky.*“ Uvedla Marie H. s tím, že si vytvořily logo a určily stanovy. Stanovy byly vůči původnímu záměru a zakladatelské skupině velmi ochránářské a byly napsány tak, aby „*nemohli přijít dva lidi zvenku a úplně změnit fungování Pražských matek.*“¹¹⁹ Narátorky se shodly na tom, že *Pražské matky* nikdy nebyly hierarchickou organizací, nebudovaly si členskou základnu a v komunikaci byly velmi otevřené.

My jsme se braly spíš za hnutí. Nechtěly jsme být vyloženě nějaká členská organizace. Takže jsme měly sympatizanty a ani jsme nebyly čistě zaměřené na ženy [...] nechtěly jsme být uzavřené.¹²⁰

Na papíře byly Pražský matky hodně centralizované, ale jinak si myslím, že jsme byly vždy dost otevřené jednáním s různými lidmi.¹²¹

To jádro Pražských matek, to byly samostatný ženský, který se v podstatě nechtěly moc organizovat, takže ani organizace nepůsobila hierarchicky. Nebyla tam jedna hlava, která by vyloženě velela.¹²²

4.2.3.2. Vývoj Pražských matek

Na začátku 90. let mělo hnutí několikasetčlennou základnu. „*V roce devadesát nastal obrovský nárůst, který trval několik měsíců.*“¹²³ Marie H. popsala euforii, kterou zažívala

¹¹⁷ Rozhovor s Marií H. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹¹⁸ EMMERT, F. *Sametová revoluce*. Brno: CPress, 2019, s. 125.

¹¹⁹ Rozhovor s Klárou Š. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹²⁰ Rozhovor s Annou F. vedený v listopadu 2022 v Praze.

¹²¹ Rozhovor s Klárou Š. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹²² Rozhovor s Annou F. vedený v listopadu 2022 v Praze.

během pádu režimu 27. listopadu, kdy probíhala generální stávka. Byla vyvrcholením akcí a veřejných demonstrací odehrávajících se od 17. listopadu a ukázala, jak široká opozice vůči režimu je. Podpořila také jednání s vládou a představiteli komunistické strany, což následně vedlo k rezignaci celého politbyra, volební porážce režimu a sestavení nové, demokratické vlády.¹²⁴ *Pražské matky* se tehdy sešly před *Českým svazem žen* a zde se k nim samovolně přidávaly ostatní skupiny. „*Vyhlásila se generální stávka a my jsme se obvolaly s pražskými matkami a domluvily jsme se, že budeme stávkovat na Staroměstském náměstí. Tam nám studenti vytvořili takovou bariéru, aby se dětem něco nestalo.*“¹²⁵

*Najednou jsme věděly, že je nás hrozně moc a že jsou pražské matky součástí velkého hnutí. V té době jsme se moc nestaraly, kolik máme příznivců. Už vlastně bylo jedno, kdo je odkud. To byl takový krásný moment pro mě, kdy disidentský sítě začaly splývat s ostatní veřejností, která dala najevo svůj nesouhlas. Do té doby tam byl příkop, který plnil strach a pomluvy a také samozřejmě míra toho, co byl člověk ochotný udělat. Koncem listopadu bylo krásný pozorovat, jak se to slilo, příkop zmizel.*¹²⁶

Na přelomu devadesátých let založily *Pražské matky* na každé Praze občanské fórum *Pražských matek*, jelikož počet příznivců narůstal a pozorovaly značný zájem rodičů o životní prostředí. Skupiny přívrženců se tak scházely po jednotlivých pražských obvodech. S nárůstem přívrženkyň se rozšířil i záběr hnutí.

*[...] ženské k nám přinášely další a další témata, která jim vadila a každý byl zaměřený na něco. Někdo řekl, že bychom se měly víc zabývat třeba vodou, tak jsme se začaly zabývat vodou.*¹²⁷

Postupem času se ovšem ukázala organizační náročnost vedení občanských fór, a především se ze strany veřejnosti objevila opadající euforie a ochota se angažovat. S pádem komunistického režimu se společnosti naskytly nové možnosti a svobody. Lidé

¹²³ Rozhovor s Klárou Š. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹²⁴ KURTZ, L., R. *Czechoslovakia's Velvet Revolution (1989)*. Washington: ICNC, 2008, s. 2.

¹²⁵ Rozhovor s Rut Kolínskou v rámci projektu Příběhy 20. století TV vedený 22.12.2020 v Praze.

¹²⁶ Rozhovor s Marií H. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹²⁷ Rozhovor s Marií H. vedený v prosinci 2022 v Praze.

mohli cestovat, svobodně se projevovat, proměnil se trh a objevily se tak mimo jiné i nové pracovní možnosti. Značná část příznavkyň či členek hnutí se mohla realizovat i v jiných oblastech zájmu. Marie H. zmínila, že po revoluci začala pracovat pro rodiče nevidomých dětí a nevidomé děti a do toho byla aktivní v *Pražských matkách*, což bylo časově velmi náročné. Podobně to měly i jiné členky a časová náročnost následného angažování se hrála ve výpovědích důležitou roli. Petra Francová zakládala Asociaci občanských poraden a Rut Kolínská mateřská centra. *Pražské matky* se nakonec opět centralizovaly se sídlem v Lublaňské ulici. O opadající euforii ze strany společnosti se narátorky také zmínily. Ve výpovědích se opakovaně kriticky hodnotily jevy spojené s porevolučním obdobím – společnost měla náhle obrovské možnosti a začal převládat konzumní způsob života. Odráží to dalšímu směřování českého environmentálního hnutí na přelomu osmdesátých a devadesátých let, které se přeměrovalo z problémů znečištění, jenž se stalo problémem všeobecně uznávaným, ke kontroverznějším tématům, jako životní styl či vzorce spotřeby. Také hnutí začal narážet na ekonomické zájmy, které stojí v pozadí škod na životním prostředí. Jak však dodává Petr Jehlička, tehdejší společnost nebyla zvyklá na účast veřejnosti a také byla zaměřena spíše technokraticky, což si některé organizace či hnutí zpočátku neuvědomovaly.¹²⁸

Ještě pokavad' ochrana životního prostředí spočívala ve vnímatelných estetických změnách, tak byla docela srozumitelná. Ke kontroverzi začíná docházet až později, když to obnáší nějakou míru dobrovolné skromnosti. Něčeho se z toho konzumu, který byl po roce osmdesát devět hybnou silou těchto změn, vzdát.¹²⁹

[...] ta společnost na to nebyla připravena. Všichni chtěli větší platy, víc peněz, víc umělohmotných věcí a věcí vůbec a auta a auta. Byly jsme strašně zaskočený, že jak nás lidi podporovali a během revoluce všichni dávali najevo, jak jim na tom záleží, tak jsme si myslely, že v novém režimu bude všem na tom

¹²⁸ JEHLIČKA, P. *The New Subversives – Czech Environmentalists after 1989*. In: FLAM, H. Pink, Purple, Green: Women's Religious, Environmental, and Gay/Lesbian Movements in Central Europe Today. East European Monographs, 2001, s. 11.

¹²⁹ Rozhovor s Klárou Š. vedený v prosinci 2022 v Praze.

*životním prostředí záležet, a že konečně dají na odborníky, ale ono to tak nebylo, a to bylo strašné prozření.*¹³⁰

Narátky vzpomínaly na své kontakty s lidmi ze západoevropských zemí, kteří je varovali před důsledky kapitalistického způsobu života na životní prostředí. Praktiky jako balení věcí do novin, nebo linky na skleněné lahve byly pozitivně hodnoceny a obyvatelé Československa se jich v rámci porevolučního antikomunistického diskurzu nechtěli vzdát.

*Tehdy bylo takové nadšení, že zlatý kapitalismus všechno zachrání a my jsme už začaly snášet ty argumenty, že to tak úplně není, a i ty negativní stránky, ale tady to ta společnost nechtěla poslouchat.*¹³¹

Opadající zájem také souvisel s určitým zklamáním z komunikace s veřejnou správou. Narátky upozorňovaly na značná očekávání, která s přechodem do devadesátých let měly. „*My jsme si v jednu naivní chvíli myslely, že teď už jenom stačí zvolit do všech úřadů a vlád dobrý lidi, že už jsme si to všechno řekli, už všechno víme a už to poběží.*“¹³² Ukázalo se však, že jen díky novým zastupitelům a demokracii občanská ekologická iniciativa nekončí.¹³³ Marie H. upozorňovala na jakési nepochopení občanské společnosti a její role ve společnosti.

*My jsme se musely všechno naučit nebo tam vysílat odbornice. Nikdo se s námi jako s běžným občanem nebavil. Úředníci na nás mluvili odbornou řečí. Tenkrát neexistovala občanská participace, že bychom mohly my, jako ženy a matky, obyvatelky Prahy, říct, že chceme zdravý vzduch pro své děti a ať to zařídí. My jsme se učily vzorečky a já nevím co všechno. Bylo hrozně náročné stát se odborníkem a teprve potom se s námi někdo bavil.*¹³⁴

¹³⁰ Rozhovor s Marií H. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹³¹ Rozhovor s Annou F. vedený v listopadu 2022 v Praze.

¹³² Rozhovor s Klárou Š. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹³³ Bilance – 10 let snažení Pražských matek o lepší ovzduší v Praze. *Přes Práh*. leden 1999, s. 6.

¹³⁴ Rozhovor s Marií H. vedený v prosinci 2022 v Praze.

„Od toho roku 1993 nebo 1994 upadala ta ochota se angažovat přímo v tom, co jsme dělaly.“¹³⁵ Ivan Dejmal, v rozhovoru s členkou *Pražských matek* Michaelou Valentovou, uvedl, že jelikož během socialismu neexistovaly drobné soukromé výroby a služby, zmírnil se i pocit odpovědnosti lidí za stav různých oblastí života. Takto opadla i občanská odpovědnost vůči životnímu prostředí. Jeho rozsáhlá devastace na konci osmdesátých let vyvolala aktivity lidí, kteří se obraceli na státní byrokracii za účelem uplatňování svého „nároku“ na zdravé životní prostředí. S přestupem do devadesátých let se problémy životní prostředí dostaly na první místo, avšak jakmile začalo být jasné, že nejen stát, ale i samotní občané již musí pro změnu tohoto stavu něco udělat, začalo se „hodnocení významu kvality životního prostředí posouvat směrem dolů.“ V letech 1994–1995 byl veden sociologický výzkum, ve kterém přes devadesát procent lidí uvedlo, že vnímají stav životního prostředí jako velmi špatný a podobné procento označilo za příčinu tohoto stavu lhostejnost lidí. Ruku v ruce s tím šla i velmi malá důvěra, která byla občanům dávána a nebyla tak dostatečná možnost své požadavky uplatnit. Dodával, že „přežívá postoj, který vznikl v osmdesátých letech, kdy člověk neměl možnost chovat se ekologicky, a musel se tak domáhat jeho nároku.“¹³⁶

Narátorka Marie H. zmínila, že během této doby několikrát navrhovala, aby došlo k uspaní hnutí. „*Všichni jsme měly výčitky, že bychom pro to měly dělat víc.*“ Vždy je však přívrženci přesvědčili, aby ve vedení hnutí pokračovaly, že „*je to strašně důležité a nikdo jiný o těchto věcech nemluví.*“ Po pár letech byla prvotní generace *Pražských matek* nahrazena generací novou, která se začala více zaměřovat na dopravu ve vztahu k bezpečnosti lidí. Od roku 2020 se organizace přejmenovala.¹³⁷ „*Oni se teď přejmenovali na Pěšky městem, aby zůstalo to PM.*“¹³⁸

¹³⁵ Rozhovor s Marií H. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹³⁶ Změnám brání setrvačnost – zásadní diskuze o cílech a prioritách společnosti neproběhla. *Přes Práh*. březen 1999, s. 11–12.

¹³⁷ Pěšky městem. *Pražské matky se mění na Pěšky městem* [cit. 2.2. 2023]. Dostupné z: <https://peskymestem.cz/prazske-matky-se-meni-na-pesky-mestem/>.

¹³⁸ Rozhovor s Rut Kolínskou v rámci projektu Příběhy 20. století TV vedený 22.12.2020 v Praze

4.2.3.3. Zelený kruh

V listopadu 1989 byl založen *Zelený kruh*, jedna z nejstarších střešních a nevládních organizací v Československu.¹³⁹ Zřízen byl za účelem pomoci při koordinaci činností nevládních organizací a také se chtěl zasadit o větší zastoupení otázek ohledně životního prostředí v procesu tvorby politiky.¹⁴⁰ *Zelený kruh* poskytoval mimo jiné prostory pro tiskové konference a organizoval řadu setkávání mezi úředníky, politiky, podnikateli a zástupci ekologických asociací.¹⁴¹ *Pražské matky* se staly jeho součástí.

*Zelený kruh vznikl v takovém porevolučním nadšení, že vznikne společná platforma všech environmentálních organizací, ať už se věnují dopravě nebo ochraně ptáků a chvíli to jako taková platforma sdílení zájmu fungovalo.*¹⁴²

*Pro nás to bylo úžasné zázemí, že jsme se staly součástí nějaké širší sítě organizací, které o něco usilovaly. Věděly jsme, že v tom nejsme samy, že si můžeme vybrat jedno téma a jsou i jiné organizace, které si vyberou téma jiné. A že tu částečně administrativní a částečně oficiální roli na sebe ten Zelený kruh vzal. Takže jsme měli kde být, kde se scházet i s jinými organizacemi a také ten Zelený kruh převzal část komunikace.*¹⁴³

Narátkorka Klára Š. však zmínila, že se organizace, které byly sdružované v *Zeleném kruhu*, během devadesátých let rozkmotřily. Také kvůli ekonomickým změnám ve společnosti se kruh smrškl jen na několik organizací, mezi kterými začalo docházet k rozporům. Od roku 1992 byly granty Ministerstva životního prostředí směřovány od politicky orientovaných nevládních organizací směrem k organizacím apolitickým.¹⁴⁴ „*Ty více politicky orientované organizace byly sdružovány v Zeleném kruhu.*“¹⁴⁵ *Zelenému kruhu* tak bylo po většinu času odepřeno financování kvůli tomu, že se nepodílel na

¹³⁹ Zelený kruh. Kdo jsme [cit. 2.2. 2023]. Dostupné z: <http://zelenykruh.cz/o-nas/kdo-jsme/>.

¹⁴⁰ FAGIN, A. *Environmental Protest in the Czech Republic: Three Stages of Post-Communist Development*. In: *Czech Sociological Review*, 8(2), 2000, s. 142.

¹⁴¹ FAGIN, A., JEHLIČKA, P. *Sustainable development in the Czech Republic: A doomed process?* In: *Environmental Politics*, 7(1), 2007, s. 124.

¹⁴² Rozhovor s Klárou Š. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹⁴³ Rozhovor s Marií H. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹⁴⁴ FAGIN, A. *Environmental Protest in the Czech Republic: Three Stages of Post-Communist Development*, c.d., s. 143.

¹⁴⁵ Rozhovor s Klárou Š. vedený v prosinci 2022 v Praze.

ochranářských projektech. Nestátní neziskové organizace měly obdržet peníze také z Fondu národního majetku, avšak za vlády Václava Klause, mezi lety 1992–1998, se jejich dodání neustále opožďovalo a peníze byly přiděleny až na začátku roku 1999.¹⁴⁶ Mezi organizacemi tak vznikala konkurence. Neshody se objevovaly také v názorech. V *Zeleném kruhu* byly zastoupeny jak organizace starší a umírněnější, tak mladší, které byly v porovnání se staršími více aktivistické. „*Ty organizace až někdy v roce 1996, nebo tak nějak, opatrně a na základě záruk a takovým vlažným způsobem, začaly hledat způsob, jak by spolu mohly komunikovat, jak postupovat společně u věcí, kde to má význam, jak se neobcházet v tom konkurenčním boji o peníze a tak.*“¹⁴⁷

4.2.3.4. Pražské matky a veřejná správa

Již dva dny po událostech 17. listopadu 1989 vzniklo *Občanské fórum* a další politické subjekty začaly vznikat záhy. 29. prosince zvolilo Federální shromáždění Václava Havla prezidentem Československé socialistické republiky a na přelomu ledna a února následujícího roku byla v Československu obnovena parlamentní demokracie.¹⁴⁸ Na začátku roku 1990 působilo v České republice kolem dvaceti stran a hnutí a jejich počet se neustále zvyšoval. První porevoluční parlamentní volby se odehrály 8.–9. června 1990 a zvítězilo v nich s 49,5 % hlasu *Občanské fórum*. To se však začalo záhy názorově štěpit a uvnitř něj se vytvořily dva proudy. Centristický, který byl reprezentován Liberálním klubem a Klubem sociálních demokratů OF, a pravicový, reprezentovaný Meziparlamentním klubem demokratické pravice. V roce 1991 se tak fórum rozpadlo na Občanskou demokratickou stranu, vedenou Václavem Klausem, a Občanské hnutí, vedené Jiřím Dientsbierem.¹⁴⁹ K 1. 1. 1990 vzniklo mimo jiné i Ministerstvo životního prostředí a jeho prvním ministrem se stal Bedřich Moldan.¹⁵⁰ Narátorka Anna F. však narážela na omezený manévrovací prostor ministerstva. „*Tehdy na ty levicově laděný názory společnost nebyla připravena.*“

¹⁴⁶ FAGIN, A. *Environmental Protest in the Czech Republic: Three Stages of Post-Communist Development*, c.d., s. 143.

¹⁴⁷ Rozhovor s Klárou Š. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹⁴⁸ SUK, J. *Politické hry s „nedokončenou revolucí“: Účtování s komunismem v čase Občanského fóra a po jeho rozpadu (1989–1992)*. In: *Soudobé dějiny* 2009, 16(2-3), 2009, s. 2–3.

¹⁴⁹ PŠEJA, P. *Stranický systém České republiky*. Brno: CDK, 2005, s. 34–45.

¹⁵⁰ Ministerstvo životního prostředí. *Historie a poslání MŽP* [cit. 5.2. 2023]. Dostupné z: <https://www.mzp.cz/cz/ministerstvo>.

Od roku 1990 do konce října 1992 byl zřízen Federální výbor pro životní prostředí a prvním předsedou se stal Josef Vavroušek. Ten v červnu 1991 zajistil první celoevropskou konferenci ministrů životního prostředí, která se konala v Dobříši. Byl také vedoucím československé delegace na Konferenci OSN o životním prostředí a rozvoji v Rio de Janeiro.¹⁵¹ Vavroušek byl klíčovou osobou i koncem roku 1989, kdy začal v *Občanském fóru* předsedat „Programové komisi“, která byla odpovědná za rozvoj strategické politiky. Zajistil tak, aby se životní prostředí objevovalo mezi nejdůležitějšími tématy, kterými se fórum chtělo zabývat.¹⁵² Ve výpovědích narátorek byl Josef Vavroušek vzpomínán jako někdo, kdo se snažil zasadit o změny v přístupu k životnímu prostředí, avšak jeho působení předsedy bylo velmi krátké a neměl tak kapacitu na větší společenské změny.

*Zakotvila se spousta systémových prvků, ale plány byly velké. Potom to už bylo upozaděné.*¹⁵³

Martin Říha, který byl od roku 1990 náměstek ministra životního prostředí Bedřicha Moldana, popsal toto období jako šťastné, kdy byly politické vlivy dočasně potlačeny. Toto období však dle jeho slov skončilo s nástupem Václava Klause.¹⁵⁴

5. a 6. června 1992 proběhly poslední československé volby. Ve volbách do České národní rady, která se po 1. lednu 1993 transformovala na Poslaneckou sněmovnu Parlamentu České republiky, vyhrála koalice ODS a KDS, která byla pod vedením Václava Klause a ten se také následně stal předsedou vlády.¹⁵⁵ Tato doba, a převážně sám Václav Klaus, se ve výpovědích narátorek objevovala s poměrně trpkou konotací. Klausovým primárním cílem bylo zajistit ekonomickou prosperitu a starost o životní prostředí u něj stěžejní roli nehrála. Do této doby převládaly neformální vztahy mezi environmentálními skupinami a Ministerstvem životního prostředí, které si zakládaly na blízké kooperaci. Po volbách však došlo k podstatným změnám. Dosavadního ministra životního prostředí Ivana Dejmalu nahradil František Benda, který se o konzultaci s environmentálními nevládními

¹⁵¹ Nadace Partnerství. *Odkaz Josefa Vavrouška* [online]. [cit. 5.2. 2023]. Dostupné z: <https://www.cenajosefavavrouska.cz/Odkaz-Josefa-Vavrouska>.

¹⁵² JEHLIČKA, P. *The New Subversives – Czech Environmentalists after 1989*, c.d., s. 5.

¹⁵³ Rozhovor s Annou F. vedený v listopadu 2022 v Praze.

¹⁵⁴ ŘÍHA, M. *Rozhovor s Martinem Říhou v České pozici*. In: *Envigogika*, 8(1), 2013.

¹⁵⁵ FIALA, P., MAREŠ, M. *Vývoj systému politických stran v České republice (1992–1996)*. In: *Politologický časopis*, 1997(3), s. 306–307.

organizaci na začátku svého působení téměř nepokusil.¹⁵⁶ Říha ho popsal jako politickou loutku, která byla využita k „demontáži mnohých kompetencí MŽP a jejich převodu zpět k výrobním resortům.“¹⁵⁷ Ministerstvo životního prostředí tak ztratilo řadu kompetencí a životní prostředí se opět stalo individuální oblastí politiky. S nástupem nové vlády bylo upuštěno od mnoha progresivních kroků, dříve považovaných za nezbytný první krok k tomu, aby došlo k zásadnímu zlepšení stavu životního prostředí.¹⁵⁸

*Za toho Klause to bylo všechno jinak. Tvrdý kapitalismus a volný trh a tak. Potom už ty naše věci nechtěli moc slyšet, takže se pak ve společnosti situace celkově změnila.*¹⁵⁹

*Určitě toho hodně udělal i Klaus a lidi podobného ražení, ty pragmatici. Klaus s tím jeho známým výrokem, že životní prostředí je nějaká třesnička na dortu. Že se ten okamžitý ekonomický výnos nebo prosperita nadřazovala nad životní prostředí, jako kdyby to bylo něco, co, když bude šlapat ekonomika, se samo spraví. Ale my jsme to braly přesně obráceně.*¹⁶⁰

*Starost o životní prostředí a například i práva veřejnosti uplatňovat svoje názory v řízeních se začalo nálepkovat jako levicový, neomarxistický, komunistický, protože chcete zasahovat do majetkových práv jiných osob, soukromníků, firem, a to je přeci zlé. V devadesátých letech probíhal tah na nadřazení majetkových práv všem ostatním právům.*¹⁶¹

V roce 1995 byly *Pražské matky*, jako i jiné environmentální organizace, vedeny v seznamu Ministerstva vnitra jako extremistické organizace.¹⁶² Na seznamu se ocitly

¹⁵⁶ FAGIN, A. *Environment and transition in the Czech republic*. In: *Environmental Politics*, 3(3),1994, s. 485.

¹⁵⁷ ŘÍHA, M. *Rozhovor s Martinem Říhou v České pozici*, c.d.

¹⁵⁸ JEHLIČKA, J. *The New Subversives – Czech Environmentalists after 1989*, c.d., s. 8.

¹⁵⁹ Rozhovor s Annou F. vedený v listopadu 2022 v Praze.

¹⁶⁰ Rozhovor s Marií H. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹⁶¹ Rozhovor s Klárou Š. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹⁶² *Pražský deník.cz*. Johnová z Pražských matek: I po revoluci jsme pro mnohé byly extremistky [cit. 6.2. 2023]. Dostupné z: https://prazsky.denik.cz/zpravy_region/johnova-z-prazskych-matek-i-po-revoluci-jsme-pro-mnohe-byly-extremistky-20190520.html.

vedle anarchistických, komunistických a neonacistických skupin.¹⁶³ Petr Jehlička to přirovnal k osmdesátým létům, kdy média, kontrolovaná režimem, označovala environmentalisty za někoho, kdo ohrožuje rozvoj společnosti. V polovině devadesátých let se vyskytly podobné vzorce, kdy byla hnutí označena za hrozbu pro demokracii.¹⁶⁴ Václav Klaus se vyjádřil, že zařazení těchto organizací na seznam přispělo k jejich normalizaci, ale nepodařilo se dle jeho slov nastolit diskurz environmentalismu jako hrozby pro svobodu člověka.¹⁶⁵ Klára Š. popsala tuto událost jako „*takový pokus konzervativních pravičáků umést si cestičku k něčemu dalšímu, k čemu našťěstí nedošlo.*“ Marie H. tuto realitu označila za zklamání.

Bylo to obrovské zklamání vůči režimu a naštvání z toho nepochopení, co vlastně ten občanský sektor znamená. [...] Jako kdyby ten nový režim začal fungovat proti svým občanům, a to bylo strašný prozření. [...] Byly to takové první růžky rozdělení společnosti, které pro nás to klausovské pojetí vedení společnosti představovalo.¹⁶⁶

I když byly *Pražské matky* a další environmentální organizace po zásadní vlně protestů zahraničních i domácích orgánů a jednotlivců ze seznamu odstraněny¹⁶⁷, jejich pocit toho, jak byly vnímány společností, nenesl změnu k lepšímu.

Ta společnost nás v podstatě moc nebrala musím říct. Tehdy jsme byly ženský, které nebral nikdo moc vážně. Tehdy se s námi nikdo nebavil. My jsme třeba říkaly, že spalovna se musí pořád něčím živit, že se nebudou ty věci třídít, že se budou pálit a takové argumenty, které tehdy vůbec nikdo nebral vážně.¹⁶⁸

Česká společnost a média tehdy strašně rychle v těch devadesátých letech zapomněla, že Občanské fórum a celá revoluce byla nesená na tématech „svoboda a životní prostředí“ a že doopravdy u kořene té revoluční změny

¹⁶³ NOVÁK, A. *Česká environmentální přímá akce v mezinárodním kontextu*. In: *Mezinárodní vztahy*, 2013(3), s. 16.

¹⁶⁴ JEHLIČKA, J. *The New Subversives – Czech Environmentalists after 1989*, c.d., s. 8.

¹⁶⁵ NOVÁK, A. *Česká environmentální přímá akce v mezinárodním kontextu*, c.d., s. 16.

¹⁶⁶ Rozhovor s Marií H. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹⁶⁷ JEHLIČKA, J. *The New Subversives – Czech Environmentalists after 1989*, c.d., s. 8.

¹⁶⁸ Rozhovor s Annou F. vedený v listopadu 2022 v Praze.

byla nespokojenost s životním prostředím, s jeho kvalitou, s tou postupující devastací. Na to se strašně rychle zapomnělo právě kvůli tomu, že se budeme mít jako na Západě a začalo se koukat převážně na to, co lidi mají.¹⁶⁹

V tomto ohledu, ať pravičáci nebo levičáci, stejný ignorantí ve vztahu k životnímu prostředí. Stejný boje a zábrany o přístup veřejnosti k rozhodování jak vpravo, tak vlevo. Pro ně je veřejnost, která připomínkuje návrhy, nepřipustitelná.¹⁷⁰

Myslím, že se to nastavení tolik nezměnilo. Celkově to tažení proti těm –ismům a těm všem neziskovkám, jak bylo pro společnost destruuující. Jak ta česká společnost vzala tu klausovskou cestu a úplně se to odklonilo od té havlovské ve smyslu občanské společnosti. [...] Jako kdyby nám někdo chtěl zase vzít to zadavatelské právo. [...] Že by se ta demokracie měla smrknout na to, že bychom šli jednou za dva roky volit a když dáme někomu hlas, tak mu dáme hlas, aby za nás řešil všechno.¹⁷¹

Analytik veřejné a sociální politiky Martin Potůček ve vztahu k občanské společnosti u postkomunistických zemí uvádí, že po pádu režimu je společnost atomizovaná a vysoce fragmentovaná a chybí v ní jak důvěra mezi občany navzájem, tak i mezi občany a státem. Tento stav se překonává poměrně těžce a celý proces je velmi dlouhý. „Představitelé státu nejsou zvyklí vyjednávat s představiteli různých zájmových skupin ani s klientskou veřejností.“ Dodává, že pokud k takové situaci přeci jen dojde, je jednání náhodné a sporadické a obě strany se často nechápou. Po poměrně značnou část devadesátých let byl v Československu/České republice šéfem exekutivy Václav Klaus, který zaujal k občanské společnosti negativní postoj. Sám prohlásil, že pochybuje o tom, že by se lidé chtěli sdružovat z jiných než egoistických pohnutek a jako nejlepší možný model uspořádání státu viděl svobodu, politický pluralismus a trh. Tento jeho postoj se tak odrazil i v „praktických krocích české vlády, kterou vedl.“¹⁷² V periodiku *Přes práh* se o Václavu

¹⁶⁹ Rozhovor s Klárou Š. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹⁷⁰ Rozhovor s Klárou Š. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹⁷¹ Rozhovor s Marií H. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹⁷² POTŮČEK, M. *Nejen trh*, c.d., s. 61–63.

Klausovi rozepsala Jarmila Johnová, která ho uvedla jako odstrašující vzor v kontextu komunikace s ekologickými iniciativami a občanskými sdruženími celkově. Jejich požadavky označoval za třešničky na dortu, které jsou jak zbytečné, tak rudé.¹⁷³

4.2.3.5. Tištěná periodika a životní prostředí

Během socialismu byla tvrdě omezována možnost svobodného vyjadřování, což se týkalo také témat životního prostředí. Ministerstvo zdravotnictví vydávalo věštník, který poskytoval informace o tématech, která se se nesměla zveřejňovat a návod, jakým stylem postupovat, když chtěl někdo informace ohledně životního prostředí publikovat. V roce 1986 prohlásilo Federální ministerstvo vnitra některé informace ohledně životního prostředí za tajné. O dva roky později se sice situace zlepšila a objevily se články, které se životního prostředí dotýkaly. Autoři však často překrucovali fakta, neuváděli údaje, které byly alarmující a nepojmenovávali hlavního viníka. Přesnější údaje byly v této době dostupné v odborných vědeckých a populárně přírodovědecko-technických časopisech, jako byla *NIKA – Ekologický bulletin*, *Živa*, nebo *Věda a život*.¹⁷⁴ Narátorka Anna F. zmínila, že v této době věděla, že existovaly i disidentské časopisy. Ona k nim však přístup neměla. Marie H. uvedla, že žádné z oficiálních médií nečetla. „*Můj muž četl a možná si i kupoval Rudé Právo, kde říkal, že jsou autentické informace, že sice s různými interpretacemi, ale jsou tam. Já jsem žádný český tisk neodebírala, protože mi to přišlo jako škoda peněz.*“

Po zmíněné demonstraci, kterou pražské matky v květnu 1989 pořádaly, vyšel článek v *Mladé frontě*.

*Já si ho už nepamatuju, ale bylo to veliký wow, že ten článek vyšel. Myslím si, že byl hodně obecný, ale o nějaké nespokojenosti se myslím zmínil. Sice přeformulovaný do hezka, že to je občanská iniciativa lidí, kterým záleží na životním prostředí a na zdraví dětí a tak. Neuvěřitelný to bylo každopádně v tom, že vyšel článek o politický opozici.*¹⁷⁵

¹⁷³ Komu škodí občanská iniciativa? *Přes práh*. leden 1999, s. 15–16.

¹⁷⁴ VANĚK, M. *Nedalo se tady dýchat*, c.d., s. 42–43.

¹⁷⁵ Rozhovor s Klárou Š. vedený v prosinci 2022 v Praze.

Po roce 1989 se média vymanila zpod kontroly státem a došlo zásadním stylem ke změně jejich obsahu. Transformace českého periodického tisku probíhala třemi různými způsoby. Stávající tituly byly přeměňovány, dříve zakázané byly obnoveny a třetím ze způsobů bylo zakládání titulů nových.¹⁷⁶ Narátorky v souvislosti s médii narážely na skutečnost, že se situace sice uvolnila, ale témata životního prostředí nepatřila k nejvyhledávanějším. Podotkly, že existovaly menšinové žánry, které tato témata do určité míry řešily. V přístupu médií se do určité míry odrážel přístup veřejnosti, a tak se témata životního prostředí upozadovala. Jarmila Johnová zmínila přesah do současnosti, kdy uvedla, že dodnes není zájem občanů o tuto tematiku tolik podstatný.

Já měla pocit, že ze začátku se témata hodně objevovala, ale pak to zase začalo ubývat. Koncem devadesátých let už bylo docela těžké něco rozumného do těch médií dostat, protože začal zase převládat ten expertní náhled, že do toho běžní lidé nemají mluvit.¹⁷⁷

Připadá mi, že nám bylo trochu vyčítaný, že se vlamujeme do otevřených dveří, že přeci po revoluci se všichni snaží, aby to bylo lepší a že nevidíme to pozitivní. To byl jeden aspekt, že novináři nechtěli pořádk psát o tom, co nejde, co je špatně, o hrozbách.¹⁷⁸

Jako říkat jste si mohla co jste chtěla, ale jde o to, jestli to někdo četl a slyšel. Vždycky byly menšinové žánry v České televizi, v Českém rozhlasu, když se udála nějaká provokativní akce, tak se o tom psalo, ale tam jde o to, že doopravdy svoboda názoru je zachována, ale právo být slyšet prostě nemáte.¹⁷⁹

Pražské matky začaly na počátku devadesátých let vydávat časopis Přes Práh. „Nejdřív to byl takový zpravodaj Pražských matek, protože jsme neměly členství, neměly jsme peníze na to dávat informace dál, tak se založil ten zpravodaj, který jsme

¹⁷⁶ BEDNAŘÍK, P., JIRÁK, J., KÖPPLOVÁ, B. *Dějiny českých médií*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2011, s. 370–375.

¹⁷⁷ Rozhovor s Marií H. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹⁷⁸ Tamtéž.

¹⁷⁹ Rozhovor s Klárou Š. vedený v prosinci 2022 v Praze.

rozesílaly.¹⁸⁰ Tímto, dle slov Marie H., vznikly oficiální *Pražské matky*, jelikož časopis chodil členům a ony tak měly představu, kolik jich mají a kdo jsou. „Ze začátku to bylo vysloveně takové, že jsme tam informovaly o tom, co děláme nebo co se děje v oblasti životního prostředí a později se tam dostávalo i víc autorských či převzatých článků a informace obecně z oblasti životního prostředí.“ Uvádí také, že dle jejího názoru informace, které byly v časopise zveřejňované, byly důležité právě pro ten okruh lidí, kterému časopis chodil, a že se dostával i dále. Podobný názor na časopis měla i Anna F., která sice přiznala, že o tématice periodika není do hlubší míry informována, ale vnímala, že ho velká část lidí odebírala a četla. Naopak Klára Š. popsala časopis nadneseně legrací.

To, že tento časopis vznikl, umožnilo lidem, které bavilo psát a které bavilo dávat tyto věci dohromady, aby se na tom jaksi zabavili, našim dětem to dalo platformu, kam mohly malovat obrázky a lidem, kteří měli dobrou vůli, tak to umožnilo se něco dozvědět.¹⁸¹

4.2.3.6. Aktivity Pražských matek

Pražské matky se po roce 1989 podílely na velkém počtu aktivit. V roce 1989 spoluvytvářely novou ekologickou legislativu, jejíž součástí byly především zákony o odpadech, ovzduší, ochraně přírody a krajiny či posuzování vlivů na životní prostředí. Úkolem bylo především zlepšení stavu životního prostředí v co nejkratším čase.¹⁸² Jarmila Johnová zmínila, že během utváření nové legislativy mohly mluvit téměř do všeho a nevadilo, že nebyly přímo odbornice. Dále se významně zasadily o otevření dat o kvalitě ovzduší a životního prostředí a přispěly k zavedení sítě automatického imisního monitoringu. *Pražské matky* také iniciovaly vytvoření smogové vyhlášky, díky níž došlo v Praze k regulování dopravy. Později však byla tato vyhláška zrušena.

Já si myslím, že ty měřicí stanice začaly nejdřív kolem let 1992/1993 a ta data nebyla jednoduše přístupná. Nebo ona nějak byla, ale i když byly podle vyhlášky překročené hranice pro vyhlášení nějakých opatření v rámci

¹⁸⁰ Rozhovor s Marií H. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹⁸¹ Rozhovor s Klárou Š. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹⁸² CENIA. *Životní prostředí v České republice 1989–2004*, c.d., s. 7.

zhoršování smogové situace, tak k nim Magistrát nikdy nepřistoupil na základě toho, že na nějaké stanici došlo k výchylce, nebo že byla optimistická meteorologická předpověď. A myslím, že někdy kolem let 1994/1995 se stalo to, že inverze byla doopravdy velká a nastala tu hnusná smogová situace. Tehdy se tu na rozhodující funkci objevil chlapík, který, ač nerad, tak přeci jenom vyhlásil smogovou situaci a opatření. Takže do centra byl omezený vjezd, magistrála byla skoro prázdná a souvisela s tím i nějaká další opatření. Tato situace trvala třeba tři až pět dní a myslím, že už se to nikdy v budoucnu neopakovalo.¹⁸³

Dále se *Pražské matky* do velké míry věnovaly dopravě, kdy iniciovaly omezení rychlosti v obcích na 50 km/h, což výrazně snížilo počet dopravních nehod způsobených nepřiměřenou rychlostí. V porovnání s předcházejícím rokem 1996, poklesl tento druh nehod o 37 %.¹⁸⁴ Také se snažily o změnu Severojižní magistrály na městský bulvár, což se jim však nepovedlo. Doprava tvořila v záběru *Pražských matek* poměrně podstatnou část s přesahem do současnosti, kdy tvoří hlavní záběr spolku *Pěšky městem*.

Magistrála pořád vedla prostředkem města, což jsme chtěly zkazit. Pořád to ještě je, i když tam udělali třeba přechod. My jsme chtěly, aby udělali přechod alespoň na Václaváku, ale to si klepali na hlavu, že jsme úplně pitomý. Nebo jsme jim navrhovaly kruhové objezdy, jelikož jsme to viděly na Západě, tak to nám dopraváci říkali, že to neexistuje. Tehdy to bylo, že jsme úplně pitomý, tak nás vnímali. Nějaký ženský, který tomu vůbec nerozumí. No a jako počet aut neklesl, naopak vzrostl.¹⁸⁵

Hlavně abychom všichni měli auto. Zajímavý je, že se v Praze vůbec nepodařilo nějakým zásadním způsobem změnit koncept individuální automobilový dopravy.¹⁸⁶

¹⁸³ Rozhovor s Klárou Š. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹⁸⁴ Omezení rychlosti ovlivnilo počet dopravních nehod. *Přes práh*. březen 1998, s. 23.

¹⁸⁵ Rozhovor s Annou F. vedený v listopadu 2022 v Praze.

¹⁸⁶ Rozhovor s Klárou Š. vedený v prosinci 2022 v Praze.

*Ta automobilová doprava zjevně má největší vliv na znečištění ovzduší v Praze, které s sebou nese podklad pro vznik astmatu, dnes již i neurologických poruch, se kterými souvisí vznik autismu a o respiračních onemocnění ani nemluví. Jako kdyby ten nesebezáchovný způsob neměl být tou společností nějakým způsobem regulován, protože to je podobný levicovému, socialistickému nebo komunistickému přístupu.*¹⁸⁷

Jarmila Johnová uveřejnila v periodiku *Přes práh* krátký článek, který srovnával ovzduší v letech 1989 a 1999. Naznačila v něm, že změna v kvalitě ovzduší sice nastala, ale ne nutně k lepšímu. Změna nastala především v tom, že se od znečištění z lokálních topenišť a výtopen, které bylo charakteristické pro předlistopadové období, přešlo k imisím vzniklým v důsledku značného rozmachu motorismu. Změnilo se tak především složení škodlivin. V roce 1998 se hodnoty koncentrací oxidů dusíku v Praze dostaly na první místo v celé České republice. Na vině byla především stále hustější doprava, která procházela z velké části středem Prahy.¹⁸⁸ První požadavky ohledně pražské dopravy vznesly pražské matky již v říjnu roku 1989. Mezi nimi figurovala mimo jiné nutnost posílení a zkvalitnění městské hromadné dopravy, rozšíření pěší zóny a vybudování cyklistických stezek či potlačování individuální dopravy procházející centrem města. V periodiku je také zmíněno o nárůstu počtu osobních automobilů v Praze, z 330 tisíc v roce 1989 k 615 tisícům automobilů v roce 1997.¹⁸⁹ Během svého působení podnikly *Pražské matky* značné množství akcí upozorňujících na problematiku individuální dopravy ve městě. V roce 1992 například uspořádaly společně s hnutím *Děti Země* a *Ekologickou společností* podpisovou akci, díky níž zjistily, že lidem na kvalitě ovzduší v Praze záleží a na jejímž základě nadále komunikovaly s úřady či s *Českým hydrometeorologickým ústavem* ohledně kvality monitoringu ovzduší a distribuce jeho informací. V roce 1996 kritizovaly zvyšování cen za městskou hromadnou dopravu a o dva roky později „uspořádaly výstavy „*Noční měra automobil*“ které se týkaly dopadu masové automobilizace na město, krajinu, společnost i jednotlivce.“¹⁹⁰

¹⁸⁷ Rozhovor s Marií H. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹⁸⁸ Srovnání ovzduší v letech 1989–1999. *Přes Práh*, březen 1999, s. 6–7.

¹⁸⁹ Tamtéž.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 23–25.

Ve výpovědích narátorek byl důraz věnován z velké části mateřským centrům, které založila Rut Kolínská. Principy těchto center vycházely ze sousedské výpomoci, což je jev, který do značné míry přispívá k aktivnímu rodičovství či k posilování rodičovských kompetencí.¹⁹¹ „*Měla to být místa zejména pro rodiče na rodičovské dovolené nebo pro aktivní seniory, kteří budou spolu dělat aktivity, aby nějak smysluplně trávili volný čas s tím, že tam mohly být děti, které se buď zapojily do programu, nebo tam měly hlídání.*“¹⁹² Rut Kolínská zmínila, že nápad na založení těchto center dostala od německé spisovatelky Aleny Wagnerové, která ji oslovila v centru Prahy, když Rut Kolínská se svým manželem a dětmi vybírala na Tři Krále peníze pro děti v Jedličkově ústavu. Samotná realizace mateřských center však nastala až o pár let později. První centrum bylo založeno v roce 1992. Nejprve byla centra součástí *Pražských matek*, ale po určité době se osamostatnila.

*V jednu chvíli byl ten boom obrovský a potom už byl důvod mateřská centra od Pražských matek osamostatnit, protože početně a energeticky naprosto převážila environmentální agendu Pražských matek.*¹⁹³

*Ta první iniciativa z naší strany byla, že to mělo být předávání ekologické výchovy. A některá centra to tak mají, ale některá ne. Nebyl to ten hlavní hybatel.*¹⁹⁴

Z výpovědí narátorek bylo patrné, že záběr členek *Pražských matek* se odlišoval. Anna F. hovořila o komunikaci se západoevropskými státy a o její cestě do Velké Británie, kde se setkala s organizací *Women for Piece*, a Irsku, kde se konalo setkání aktivních žen, kterým se zde dostávalo školení ohledně vystupování v médiích či pořádání akcí. *Pražské matky* se snažily v západoevropských zemích sbírat inspirace a vnášet je do České republiky. Anna F. však uvedla, že v implementaci změn úspěšná nebyla.

Klára Š. hovořila o své iniciativě, kdy zabránila změně územního plánu, dle kterého se měl na Praze 5, 6 a 7 vybudovat velký počet podzemních garáží. „*Já jsem si tehdy nechala od jednotlivých městských částí potvrdit, kdy to bylo a nebylo na vývěsce a*

¹⁹¹ Česká televize. *Rut Kolínská* [cit. 6.2. 2023]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/lide/rut-kolinska/>.

¹⁹² Rozhovor s Klárou Š. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹⁹³ Rozhovor s Klárou Š. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹⁹⁴ Rozhovor s Annou F. vedený v listopadu 2022 v Praze.

ukázalo se, že to nesplnilo náležitosti. S touto informací jsem došla na magistrát na jednání zastupitelstva hl. m. Prahy a tam jsem to řekla.“ Návrh nakonec neprošel. „My jsme si trošku mysleli, že stejně ten úřad, jak má nekonečné možnosti, že to někdo opráší a udělá znova, což se nakonec nestalo.“

V otázce, co se podle nich *Pražským matkám* nejvíce za tuto dobu povedlo, panovala ve většině shoda. Narátorky uvedly jako jeden ze stěžejních bodů tlak na veřejnost a na její zapojování do řešení problémů. Narážely tak především na nutnost a nenahraditelnost občanské společnosti, která ve výpovědích hrála významnou roli.

Myslím si, že bychom vyloženě dosáhly toho hlavního cíle, to ne, ale taková citlivost společnosti k těm otázkám a ta debata o tom. Aby se lidi zapojovali a vznášeli požadavky. To si myslím, že se nám povedlo, že jsme byly jedni z prvních.¹⁹⁵

Já si myslím, že Pražské matky byly rozhodně součástí toho tlaku na účast veřejnosti. Součástí toho, že teď ti mladší politici, zejména Praha sobě a Zelení, že už víc automaticky přemýšlejí o tom, že by se do centra města vůbec nemuselo jezdit autem, nebo na základě nějakého mýta. To všechno znělo v devadesátých letech jako utopie.¹⁹⁶

Mně připadá nejdůležitější to, že jsme prokázaly potřebnost neprofesionálního angažmá. Že člověk jako sám o sobě, jako občan, že je jeho role v tom, jak ovlivnit okolí, nezastupitelná. Záleží na těch jednotlivcích, nositelích hodnot a že je mají bránit a ukazovat na ně.¹⁹⁷

Co bylo pro mě hrozně důležité, a co jsem u nikoho jiného neviděla, byla ta souvislost toho sociálního a environmentálního, že člověk je součástí životního prostředí a jak se chová společenství lidí, takové má životní prostředí.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Rozhovor s Annou F. vedený v listopadu 2022 v Praze.

¹⁹⁶ Rozhovor s Klárou Š. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹⁹⁷ Rozhovor s Marií H. vedený v prosinci 2022 v Praze.

¹⁹⁸ Rozhovor s Marií H. vedený v prosinci 2022 v Praze.

5. Zhodnocení výsledků

Bakalářská práce se zaměřovala na pražská environmentální hnutí v devadesátých letech 20. století, konkrétně na hnutí *Pražské matky*. Důraz byl dáván na změnu ve fungování hnutí s přechodem od roku 1989 do devadesátých let. Motivací pro samotný vznik hnutí, i když nejprve na neformální úrovni, byl pocit odpovědnosti za velmi špatný stav životního prostředí, především znečištění ovzduší, které mimo jiné působilo negativně na zdraví dětí. Právě starost matek o zdraví svých dětí se ve výpovědích objevovala jako hlavní důvod pro vznik hnutí.

Problematika špatného stavu ovzduší a záměrné neinformovanosti o jeho stavu ze strany komunistického režimu se stala důvodem aktivit, které pražské matky v roce 1989 podnikaly. Miroslav Vaněk zmiňuje, že si společnost na konci osmdesátých let začala uvědomovat, že špatný stav životního prostředí přímo ohrožuje jejich zdraví. Důležitým bodem pak byla novoroční inverze v roce 1989, na kterou Pražané reagovali podrážděněji než kdy dříve.¹⁹⁹ Jednou z iniciativ v této době byl i dopis, který pražské matky odeslaly *Národnímu výboru hl. m. Prahy*. Uspořádaly také demonstraci za životní prostředí. Během demonstrace sbíraly podpisy pod dopis, který narážel na problémy, které se v Praze a Československu objevovaly. Ať už se jednalo o již zmíněnou neinformovanost, znečištění ovzduší, nebo například o stavbu lanovky na Sněžku či výstavbu vodní nádrže Gabčíkovo.

Z výpovědí narátorek bylo patrné, že ohlasy společnosti byly v této době z valné většiny pozitivní. Ondřej Císař upozorňuje na „nepřehlédnutelnou mobilizační kapacitu“, kterou environmentální hnutí na konci osmdesátých let měla. Odrážela se v nich totiž „každodenní zkušenost významných částí populace.“²⁰⁰ Na pozadí sametové revoluce a pádu komunistického režimu tak stála i nespokojenost se stavem životního prostředí. Adam Fagin hovoří o tom, že problémy životního prostředí přilákaly v měsících před sametovou revolucí řadu politických disidentů, kteří poznali, že právě tematika životního prostředí a nespokojenost společnosti s jeho stavem má potenciál režim oslabit.²⁰¹ Petr Jehlička také

¹⁹⁹ VANĚK, M. *Nedalo se tady dýchat*, c.d., s. 84.

²⁰⁰ CÍSAŘ, O. *Politický aktivismus v České republice – Sociální hnutí a občanská společnost v období transformace a evropeizace*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 95.

²⁰¹ FAGIN, A. *Environmental Protest in the Czech Republic: Three Stages of Post-Communist Development*, c.d., s. 141.

poznává důležitou roli environmentálních hnutí během pádu komunistického režimu a dodává, že environmentální myšlenky během revoluce sehrály důležitou roli.²⁰²

Po revoluci bylo vytvořeno *Občanské fórum*, ve kterém měl vlivnou pozici Josef Vavroušek, který se zasadil o to, aby byla témata životního prostředí v agendě fóra na předních příčkách. V této době začalo vznikat velké množství environmentálních hnutí, a i k *Pražským matkám*, které se staly oficiálním hnutím, se začala přidávat spousta žen. Vzniklo Ministerstvo životního prostředí, které bylo s environmentálními hnutími v přímém kontaktu a vznikl i Federální výbor pro životní prostředí. Problematika životního prostředí se v agendě dostala na přední pozice, avšak času na podstatné změny bylo málo a ministerstvo mělo omezené kompetence. O této době hovoří Thomas E. Shriver, který nastiňuje krátkou dobu euforie environmentalismu, která trvala mezi lety 1989–1992. Tato léta popisuje jako období zvýšeného ekologického povědomí, kdy byly do oficiálních vládních funkcí jmenováni ekologové a ocitli se tak v klíčových institucionálních pozicích. Podotýká také rozšíření environmentálních hnutí a jejich expanzi, což souviselo se společenskou euforií a odhodlaností se v environmentálních tématech angažovat.²⁰³ O úzkém vztahu environmentálních hnutí se státními úředníky hovoří Petr Jehlička, který tento stav přikládá především tomu, že se po revoluci velká část zástupců environmentální tematiky dostala do nově založených státních institucí a měli tak k environmentálním hnutím blízko.²⁰⁴ Ondřej Císař na hnutí v této době pohlíží spíše kriticky. Uvádí, že jim byla struktura politických příležitostí velmi nakloněna, avšak hnutí neměla schopnosti příležitostí využít.²⁰⁵

Postupem času začalo docházet k upadání polistopadové euforie ve vztahu k životnímu prostředí. Z výpovědí narátorek vyplývalo, že ochrana životního prostředí již nespočívala jen ve viditelných problémech, jakými bylo znečištění ovzduší, ale nově narážely na témata spotřeby, udržitelnějšího způsobu života či automobilové dopravy. Po společnosti se již vyžadovala určitá dobrovolná skromnost, kterou však lidé nechtěli podstoupit a pozice environmentálních hnutí se začala zhoršovat. Thomas E. Shriver spojoval upadající euforii s ekonomickou krizí, která v devadesátých letech nastala. Lidé

²⁰² JEHLIČKA, P. *The New Subversives – Czech Environmentalists after 1989*, c.d., s. 2.

²⁰³ SHRIVER, T., E. *Ideological Cleavages and Schism in the Czech Environmental Movement*. In: *Human Ecology Review*, 16(2), 2009, s. 161.

²⁰⁴ JEHLIČKA, P. *The New Subversives – Czech Environmentalists after 1989*, c.d., s. 6–7.

²⁰⁵ CÍSAŘ, O. *Politický aktivismus v České republice – Sociální hnutí a občanská společnost v období transformace a evropeizace*. c.d., s. 95.

tak pod ostrými názory tehdejší středopravicové vlády začaly nahlížet na environmentální problémy jako na protiklad k hospodářskému růstu.²⁰⁶ Narátorky uvedly, že *Pražským matkám* začal upadat počet členů, a i zakládající členky, které byly s hnutím od samého začátku, začaly mít nové profesní možnosti. Dokonce došlo i na myšlenky uspání hnutí, jelikož se tomu členky nemohly věnovat do takové míry, do které si to samy přály. Vždy však převládl pocit nutnosti na problémy upozorňovat a hnutí tak nikdy uspáno nebylo.

Zlom ve výpovědích narátorek představovaly také parlamentní volby v roce 1992, kdy se stal premiérem Václav Klaus. Jeho hlavním cílem bylo zajištění ekonomické prosperity a ochrana životního prostředí se nepohybovala mezi hlavními prioritami jeho politiky. Zvolení Václava Klause premiérem se jako stěžejní bod pro vývoj environmentálních hnutí objevuje také u Adama Fagina, který mluví o následné marginalizaci environmentálních hnutí. Environmentální regulace byly nahlíženy jako překážka pro ekonomický vývoj a obavy o životní prostředí nebyly v této době „politicky módní“.²⁰⁷ Sám Klaus se snažil dopad environmentálních organizací významně snížit, což se projevovalo například tím, že *Zelenému kruhu*, který zastřešoval velkou část environmentálních organizací, byly odepřeny granty Ministerstva životního prostředí a peníze, které měly néstátní neziskové organizace obdržet z Fondu majetku, se neustále opožďovaly. Životní prostředí a jeho ochrana byly dle Klausových slov třešničkou na dortu a jeho kapitalistický přístup se začal dostávat i do společnosti. Steven Davis popisuje, že obavy veřejnosti o životní prostředí „přes noc“ zmizely a nahradily je obavy ekonomické. Podobně jako se důvěra veřejnosti vůči environmentálním hnutím změnila na pocit strachu a opatrnosti vůči nim.²⁰⁸

V roce 1995 byla některá environmentální hnutí zařazena na seznam extremistických organizací. Ve výpovědích se narátorky shodovaly v tom, že byla environmentální hnutí Klausem a dalšími vnímána jako hrozba pro demokracii, a i když byly po protestech organizace ze seznamu odstraněny, jejich přijímání se příliš nezměnilo. Adam Fagin hovoří o skutečnosti, že v tomto roce dosáhla antipatie vůči sektoru životního prostředí svého dna. František Benda, jakožto ministr životního prostředí, s organizacemi nekomunikoval a proces environmentální politiky, který byl vystaven v roce 1990

²⁰⁶ SHRIVER, T., E. *Ideological Cleavages and Schism in the Czech Environmental Movement*, c.d., s. 165.

²⁰⁷ FAGIN, A. *Environmental Protest in the Czech Republic: Three Stages of Post-Communist Development*, c.d., s. 144–145.

²⁰⁸ DAVIS, S., M. *Building a movement from a scratch: environmental groups in the Czech Republic*. In: *The Social Science Journal*, 41(3), 2004, s. 378.

přestával existovat.²⁰⁹ Petr Jehlička v tomto kontextu dodává, že se z environmentálních hnutí, která byla považována za ochránce demokracie za téměř pět let stala její největší hrozba.²¹⁰

Důležitým bodem ve výpovědích byl pocit nepochopení občanské společnosti. Vlády se v devadesátých letech k podpoře občanské společnosti stavěly s nepochopením a později s nechutí. Hnutí se tak ocitalo v těžké situaci, kdy se členky musely dostat na úroveň odbornic, aby mohly s veřejnou správou vést dialogy. Proces utváření občanské společnosti v postkomunistických státech je velmi dlouhý a komplikovaný sám o sobě. Martin Potůček konstatuje, že v těchto společnostech chybí důvěra mezi občany a státem a sám Václav Klaus, který byl po většinu devadesátých let premiérem, se proti občanské společnosti stavěl velmi negativně. To proces jejího vytváření spíše zpomalilo.²¹¹ Narátorky se shodovaly také v tom, že měly pocit, že byly brány jako někdo, kdo chtěl překazit společenskou prosperitu. Právě nerozvinutá koncepce občanské společnosti mohla výrazně přispět k tomu, že hnutí nebylo schopno uplatnit své požadavky a spíše si muselo po devadesátá léta neustále upevňovat svůj vliv. Adam Fagin konstatuje, že se občanská společnost na začátku devadesátých let rozvíjela a ujímala se odpovědnosti za poskytování služeb, které dříve spadaly pod komunistický státní aparát. Konec tohoto období také dává do souvislosti s nástupem Václava Klause a s jeho vztahem k občanské společnosti jako k nadbytečnému tělesu. Posun však dle jeho slov nastal po volbách v roce 1996, kde Václav Klaus ztratil ve vládě většinu.²¹² Na rozdíl od výpovědí narátorek, tak spatřuje v polovině devadesátých let posun v přístupu k environmentálním hnutím opět k lepšímu. Toto by mohlo být dáno mimo jiné tím, že ještě v nedávné minulosti byly *Pražské matky* uvedeny na seznamu extremistických organizací a již tato skutečnost v nich zanechala jistou nedůvěru vůči vládě a společnosti jako takové. Jakákoliv změna, která se tak na jakékoliv ze stran odehrála, neměla takový ohlas a sílu.

I když se *Pražským matkám* během devadesátých let spousta věcí prosadit podařila, bylo ve výpovědích podstatné spíše to, že položily základ pro vznik občanské společnosti a vyšlapaly jí alespoň malou cestičku směrem k jejímu rozvinutí. Upozornily na to, že by občan měl mít možnost uplatňovat své požadavky, vznášet návrhy a upozorňovat na to, co

²⁰⁹ Tamtéž.

²¹⁰ JEHLIČKA, P. *The New Subversives – Czech Environmentalists after 1989*, c.d., s. 8.

²¹¹ POTŮČEK, M. *Nejen trh*, c.d., s. 61–63.

²¹² FAGIN, A. *The development of civil society in the Czech Republic: The environmental sector as a measure of associational activity*. In: *Journal of European Area Studies*, 7(1), 1999, s. 100–101.

mu vadí. Hlavní přínos *Pražských matek* tak shledaly především v jejich roli při vzniku občanské společnosti v České republice, která má dnes již lepší podmínky, než měla v devadesátých letech minulého století.

6. Závěr

Předkládaná bakalářská práce se zabývala pražskými environmentálními hnutími v devadesátých letech 20. století. Jejím cílem bylo zjistit, jak se změnilo fungování pražských environmentálních hnutí po sametové revoluci v roce 1989. Práce byla koncipována jako případová studie a otázka tak byla zkoumána z pohledu členek environmentálního hnutí *Pražské matky*.

První část práce se věnovala metodice a cíli práce. Během výzkumu byly využity kvalitativní metody, kdy byly vedeny orálně historické rozhovory. Vzhledem k tématu bakalářské práce byl tento typ rozhovoru vhodný z důvodu hlubšího vhledu do života narátorek a do tematiky samotné. Rozhovory byly vedeny se třemi členkami *Pražských matek* a dále byly analyzovány dva rozhovory dostupné z archivu *Paměti národa*. Jako doplňková metoda byla využita obsahová analýza periodika *Přes práh*.

Bakalářská práce se opírala o teoretická východiska, která s problematikou environmentálních hnutí souvisí. Nejprve bylo představeno životní prostředí a vyvíjející se přístupy k jeho ochraně. Nastíněn byl přístup hluboké a mělké ekologie, někdy označované jako environmentalismus. Přístup environmentalismu a jeho vznik tuto kapitolu uzavíral. V další části byla objasněna problematika občanské společnosti a sociálních hnutí, především nových sociálních hnutí, mezi které environmentální hnutí spadají. V neposlední řadě bylo představeno environmentální hnutí jako takové. Nastíněn byl jeho vznik a rozdílné přístupy k jeho vymezení.

Praktická část práce se již zaměřovala na zodpovězení hlavní výzkumné otázky. Počáteční část byla věnována historickému exkurzu a zaměřovala se na životní prostředí za socialismu. Problémy životního prostředí byly hlavní motivací pro vznik pražských matek v roce 1988. Nebyly to však čistě problémy životního prostředí, ale především jejich dopad na zdraví dětí, který byl hybnou silou vzniku tohoto hnutí. Práce chronologicky postupovala k aktivitám, které, zatím ještě neformální skupina matek z Prahy, podnikala. Současně s tímto byl zjišťován i pohled společnosti na aktivity, které pražské matky podnikaly. Ve výpovědích byl rok 1989 ve znamení spíše společenského přijetí a podpory. Pod podněty, které pražské matky sepisovaly, dokázaly sehnat velké množství podpisů a také demonstrace, kterou v květnu 1989 pořádaly, zaznamenala ze společnosti vesměs pozitivní ohlasy. Práce následně překročila k událostem sametové revoluce a přechodu do devadesátých let. Bylo zkoumáno, jaké změny v rámci hnutí, které již bylo oficiální,

nastaly. Dle výpovědí by bylo možné devadesátá léta rozdělit na první dva roky, kdy vznikalo Ministerstvo životního prostředí, etabloval se *Zelený kruh* a komunikace státu a environmentálních hnutí byla poměrně otevřená. Sám *Zelený kruh* představoval důležitý bod ve zlepšení komunikace mezi environmentálními hnutími navzájem. Komunikace probíhala také s Ministerstvem životního prostředí a *Pražské matky* se mimo jiné podílely na vzniku nové ekologické legislativy. Zlomem ve výpovědích však byl rok 1992 a parlamentní volby, na základě kterých se stal premiérem Václav Klaus. Jeho tvrdě kapitalistický přístup a odstup od environmentálních hnutí a neziskových organizací byl obecně tím, co na základě výpovědí určilo směřování a náladu ve společnosti po zbytek devadesátých let. Narátorky hovořily o nepřijetí společností, o tom, že se najednou staly z ochránců demokracie její hrozbou. Také komunikace s Ministerstvem životního prostředí opadla a problémy životního prostředí se v agendě posunuly níže. Společnost začala mít neomezené možnosti a ochrana životního prostředí již obsahovala určitou míru dobrovolné skromnosti, kterou však v této době, pod vlnou kapitalistické euforie, společnost nebyla do potřebné míry ochotna přijmout. Za pozadím výpovědí stál problém nerozvinuté občanské společnosti v České republice. V době, kdy se měly pokládat základy občanské participace, byl premiérem Václav Klaus, který se proti občanské společnosti stavěl. Hnutí tak nemohlo využít svůj veškerý potenciál, ale stalo se průkopníkem přístupu, že role občana je ve státě nezastupitelná a občanská společnost je základem demokratického státu.

Předkládaná bakalářská práce posloužila jako náhled do fungování početně menšího, avšak jednoho z prvních environmentálních hnutí v Československu a ukázala pohled samotných členek hnutí na jeho vývoj po revolučním roce 1989. V budoucích výzkumech by bylo záhodno rozšířit počet rozhovorů, například o řadové členky hnutí. Díky tomu by se mohlo podařit zajistit hlubší vhled do samotné společnosti a jejího vztahu k environmentálním hnutím.

7. Seznam použitých zdrojů

Tištěné dokumenty

BAKER, S., JEHLIČKA, P. *Dilemmas of Transition – The Environment, Democracy and Economic Reform in East Central Europe*. London: Routledge, 1998. ISBN 978-0714643106.

BECK, U. *Riziková společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2004. ISBN 80-86429-32-6.

BEDNAŘÍK, P., JIRÁK, J., KÖPPLOVÁ, B. *Dějiny českých médií*. Praha: Grada Publishing, a.s, 2011. ISBN 978-80-247-3028-8.

BINKA, B. *Zelený extremismus – Ideje a mentalita českých environmentálních hnutí*. Brno: Masarykova univerzita, 2009. ISBN 978-80-210-4791-4.

CALDWELL, L., K. *Between Two Worlds: Science, the Environmental Movement and Policy Choice*. Cambridge University Press, 1992. ISBN 0521337437.

CÍSAŘ, O. *Politický aktivismus v České republice – Sociální hnutí a občanská společnost v období transformace a evropeizace*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. ISBN 978-80-7325-168-0.

CÍSAŘ, O. *Transnacionální Politické Sítě: Jak mezinárodní instituce ovlivňují činnost nevládních organizací*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2005. ISBN 80-210-3591-9.

DAUVERGNE, P. *Historical Dictionary of Environmentalism*. Rowman & Littlefield Publishers, 2016. ISBN 978-1-4422-6960-6.

DENZIN, N. K., LINCOLN, Y. K. *The Sage Handbook of Qualitative Research*. Los Angeles: Sage Publications, 2018. ISBN 978-1483349800.

DOBSON, A. *Green Political Thought*. New York: Routledge, 2007. ISBN 978-0415403528.

DOČEKALOVÁ, P., ŠVEC, K. a kol. *Úvod do politologie*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2010. ISBN 978-80-247-2940-4.

DOHNALOVÁ, M., MALINA, J. *Slovník antropologie občanské společnosti*. Brno: Akademické nakladatelství Cerm, 2006. ISBN 8072043498.

DRISKO, J.W., MASCHI, T. *Content Analysis*. Oxford: Oxford University Press, 2016. ISBN 978-0190215491.

DRYZEK, J., BONNIE, H., PHILLIPS, A. *The Oxford Handbook Of Political Theory*. Oxford University Press, 2008. ISBN 0199548439.

EISENBUD, M. *What is the Environmental Movement?* In: EISENBUD, M. *Environment, Technology, and Health: Human Ecology in Historical Perspective*. London: Palgrave, 1978, s. 3–12. ISBN 978-1349047543.

EMMERT, F. *Sametová revoluce*. Brno: CPress, 2019. ISBN 978-80-264-2834-3.

GIDDENS, A. *Sociologie*. Praha: Argo, 2013. ISBN 978-80-257-0807-1.

HAYS, S., P. *Conservation and the Gospel of Efficiency*. Pittsburg: University of Pittsburgh Press, 1999. ISBN 0-8229-5702-7.

HENDL, J. *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál, 2005. ISBN 978-80-7367-485-4.

HEYWOOD, A. *Politické ideologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008. ISBN 978-80-7380-137-3.

JANDOUREK, J. *Slovník Sociologických Pojmů*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2012. ISBN 978-80-247-3679-2.

JEHLIČKA, P. *The New Subversives – Czech Environmentalists after 1989*. In: FLAM, H. *Pink, Purple, Green: Women's Religious, Environmental, and Gay/Lesbian Movements in Central Europe Today*. East European Monographs, 2001, s. 81-94. ISBN 9780880334754.

JEMELKA, P. *Úvod do ekologické problematiky*. Brno: Masarykova univerzita, 2021. ISBN 978-80-210-9769-8.

JOHNSTON, H. *What is a Social Movement?* Cambridge: Polity Press, 2014. ISBN 978-0-745-66085-1.

KOMÁREK, S. *Příroda a kultura*. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1582-2.

KRIESI, H., KOOPMANS, R., DUYVENDAK, J., W., GIUGNI M., G. *New Social Movements in Western Europe: A Comparative Analysis*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995. ISBN 978-1857285529.

LOIZOS, P. *How Ernest Gellner got mugged on the streets of London*. In: HANN, CH., DUNN, E. *Civil Society: Challenging western models*. London: Routledge, 1996, s. 50-64. ISBN 9780203633861.

LYON, T., P. *Good Cop/Bad Cop: Environmental NGOs and Their Strategies toward Business*. London: Routledge, 2010. ISBN 978-1933115788.

MIKOLÁŠ, J. *Environment in Czechoslovakia: Today and Tomorrow*. In: HAMMER, R., M. *Strategisches Management global*, Wiesbaden: Gabler, 1993, s. 84-90. ISBN 978-3-409-19619-2.

MILTON, K. *Environmentalism: The View from Anthropology*. London: Routledge, 1993. ISBN 9780415094757.

MOLDAN, B. *Životní prostředí České republiky*. Praha: Academia, 1990. ISBN 80-200-0292-8.

MÜLLER, K. *Češi a občanská společnost – Pojem, problémy, východiska*. Praha: TRITON, 2002. ISBN 80-7254-387-3.

NAESS, A. *Ecology, community and lifestyle*. Cambridge University Press, 1990. ISBN 978-0521348737.

NAESS, A. *The Deep Ecology Movement: Some Philosophical Aspects*. In: DRENGSON, A., GLASSER, H. a kol. *Selected Works of Arne Naess*. Dodrecht: Springer, 2005, s. 33-55. ISBN 978-1-4020-3727-6.

NAZLI, CH. *Environmentalism*. In: KRIEGER, J. *The Oxford Companion To Politics Of The World*. Oxford University Press, 2001, s. 253–255. ISBN 978-0195117394.

PECKA, E. *Sociologie politiky*. Praha: Grada Publishing, a.s., 2010. ISBN 978-80-247-2793-6.

PETRUSEK, M., a kol. *Velký sociologický slovník*. Praha: vydavatelství Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-311-3.

POTŮČEK, M. *Nejen trh*. Praha: SLON, 1997. ISBN 80-85850-26-5.

PŠEJA, P. *Stranický systém České republiky*. Brno: CDK, 2005. ISBN 80-7325-069-1.

ROOTES, CH. *The Environmental Movement*. In: KLIMKE, M., SCHARLOTH, J., a kol. *1968 in Europe. A History of Protest and Activism*. London: Palgrave Macmillan, 2008, s. 295–305. ISBN 978-0-230-60620-3.

SCHWARZ, A., JAX, K. *Ecology Revisited: Reflecting on Concepts, Advancing Science*. Dodrecht: Springer, 2011. ISBN 978-9048197439.

SKOVAJSA, M., a kol. *Občanský sektor: Organizovaná občanská společnost v České republice*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-681-0.

SOUKUP, V. *Antropologie – Teorie člověka a kultury*. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-432-8.

SOUKUPOVÁ, J., a kol. *Ekonomika životního prostředí*. Brno: Masarykova univerzita, 2011. ISBN 978-80-210-5644-2.

SPIELES, D. *Environmentalism: An Evolutionary Approach*. London: Routledge, 2017. ISBN 978-1138502420.

VANĚK, M. *Nedalo se tady dýchat*. Praha: Maxdorf, 1996. ISBN 80-85800-58-6.

VANĚK, M., MÜCKE, P. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. Praha: nakladatelství Karolinum, 2015. ISBN 978-80-246-2968-1.

ZNEBEJÁNEK, F. *Sociální hnutí – Teorie, koncepce, představitelé*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997. ISBN 80-85850-31-1.

Elektronické dokumenty

Atlas Transformace. Stanovení priorit? Ernest Gellner [online]. nedatováno [cit. 20.12.2022]. Dostupné z: <http://www.monumenttotransformation.org/atlas-transformace/html/o/obcanska-spolecnost/2-stanoveni-platnosti.html>

BROSIUS, P., J. Analyses and Interventions: Anthropological Engagements with Environmentalism. *Current Anthropology* [online]. 40(3), 1999, s. 277–309 [cit. 20.12.2022]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1086/200019>

CENIA. Životní prostředí v České republice 1989–2004 [online]. 2005 [cit. 31.1.2023]
Dostupné z: <https://www.cenia.cz/publikace/monografie/zivotni-prostredi-v-ceske-republice-1989-2004/>

Česká televize. „Aby sa už Dyja nevytila“. Novomlýnské nádrže jsou v provozu tři dekády [online]. 2019 [cit. 1.2. 2023]. Dostupné z: <https://ct24.ceskatelevize.cz/regiony/2748404-aby-sa-uz-dyja-nevytila-novomlynske-nadrze-jsou-v-provozu-tri-dekady>

Česká televize. Rut Kolínská [online]. nedatováno [cit. 6.2. 2023]. Dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/lide/rut-kolinska/>

DAVIS, S., M. Building a movement from a scratch: environmental groups in the Czech Republic. *The Social Science Journal* [online]. 41(3), 2004, s. 375–392 [cit. 13.3.2023]. Dostupné z: doi:10.1016/j.soscij.2004.04.011

DIANI, M. The concept of social movement. *The Sociological Review* [online]. 40(1), 1992, s. 1–25 [cit. 12.1.2023]. Dostupné z: https://www.academia.edu/34871456/The_concept_of_social_movement

ERIKSEN, H., T. Role antropologie v přehřívajícím se světě. *The Journal of Culture* [online]. Vol. 2, 2015, s. 2–6 [cit. 25.1.2023]. Dostupné z: <https://www.journalofculture.cz/archiv/11-the-journal-of-culture-2-2015>.

ESCOBAR, A., Culture, Practice and Politics: Anthropology and the study of social movement. *Critique of Anthropology* [online]. 12(4), 1992, s. 395–432 [cit. 12.1.2023]. Dostupné z: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0308275X9201200402>

FAGIN, A. Environment and transition in the Czech republic. *Environmental Politics* [online]. 3(3), 1994, s. 479–494 [cit. 10.2.2023]. Dostupné z: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09644019408414156?journalCode=fenp>

FAGIN, A. The Development of Civil Society in the Czech Republic: the environmental sector as a measure of associational activity. *Journal of European Area Studies* [online]. 7(1), 1999, 91–108 [cit. 13.3.2023]. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/02613539908455848>

FAGIN, A. Environmental Protest in the Czech Republic: Three Stages of Post-Communist Development. *Czech Sociological Review* [online]. 8(2), 2000, s. 139–156 [cit. 10.2.2023]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/41133160>

FAGIN, A., JEHLIČKA, P. Sustainable development in the Czech Republic: A doomed process? *Environmental Politics* [online]. 7(1), 2007, s. 113–128 [cit. 10.2.2023]. Dostupné z: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09644019808414375>

FIALA, P., MAREŠ, M. Vývoj systému politických stran v České republice (1992–1996). *Politologický časopis* [online]. 4/97, s. 305–316 [cit. 10.2.2023]. Dostupné z: <https://www.politologickycasopis.cz/userfiles/file/1997/3/1997-3-15-Fiala,Mares-Vyvoj%20systemu%20politickych%20stran%20v%20CR%201992-1996.pdf>

FRAKE, CH., O. Cultural Ecology and Ethnography. *American Anthropologist* [online]. 64 (1), 1962, s. 53–59 [cit. 20.2.2023]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/666726>

HAYS., S., P. The Environmental Movement. *Journal of Forest History* [online]. 25(4), 1981, s. 219–221 [cit. 18.11.2022]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/4004614>

HORÁK, M. Environmental Policy Reform in the Post-Communist Czech Republic: The Case of Air Pollution. *Europe-Asia Studies* [online]. 53 (2), 2001, s. 313–327 [cit. 10.2.2023]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/4004614>

KURTZ, L., R. Czechoslovakia's Velvet Revolution (1989). *ICNC* [online]. 2008 [cit. 10.2.2023]. Dostupné z: <https://www.nonviolent-conflict.org/czechoslovakias-velvet-revolution-1989/>.

LEHOTSKÝ, M., MARIOT, P. Socioekonomické aspekty výstavby vodného diela Gabčíkovo. *Sborník ČGS* [online]. 97(4), 1992, s. 232–243 [cit. 10.2.2023]. Dostupné z: <https://geografie.cz/archive/>

MARKUPOVÁ, J., W. „Sametová“ zkušenost. Studentští revolucionáři z listopadu 1989, Václav Havel a (nepolitická) politika. *Soudobé dějiny* [online]. 26(2-3), 2019, s. 257–287 [cit. 10.2.2023]. Dostupné z: doi: 10.51134/sod.2019.015

Ministerstvo životního prostředí. Historie a poslání MŽP [online]. nedatováno [cit. 5.2. 2023]. Dostupné z: <https://www.mzp.cz/cz/ministerstvo>

MOLDAN, B., SCHNOOR, J. L. Czechoslovakia: examining a critically ill environment. *Environmental Science and Technology* [online]. 26 (1), 1992, s. 14–21 [cit. 10.2.2023]. Dostupné z: <https://pubs.acs.org/doi/10.1021/es00025a001>

Nadace Partnerství. Odkaz Josefa Vavrouška [online]. nedatováno [cit. 5.2. 2023]. Dostupné z: <https://www.cenajosefavavrouska.cz/Odkaz-Josefa-Vavrouska>

NOVÁK, A. Česká environmentální přímá akce v mezinárodním kontextu. *Mezinárodní vztahy* [online]. 48(3), 2013, s. 81–103 [cit. 10.2.2023]. Dostupné z: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=63319>

NOVÁK, M. Otázky ochrany životního prostředí v České republice před a po roce 1989. *Regionální rozvoj, mezi teorií a praxí* [online]. Vol. 2, 2019 [cit. 10.2.2023]. Dostupné z: <http://www.regionálnírozvoj.eu/201902/otazky-ochrany-zivotniho-prostredi-v-ceske-republice-pred-po-roce-1989>

Pěšky městem. Historie [online]. nedatováno [cit. 31.1. 2023]. Dostupné z: <https://peskymestem.cz/o-nas/historie/>

Pěšky městem. Pražské matky se mění na Pěšky městem [online]. 2020 [cit. 2.2. 2023]. Dostupné z: <https://peskymestem.cz/prazske-matky-se-meni-na-pesky-mestem/>

Pražský deník.cz. Johnová z Pražských matek: I po revoluci jsme pro mnohé byly extremistky [online]. 2019 [cit. 6.2. 2023]. Dostupné z: https://prazsky.denik.cz/zpravy_region/johnova-z-prazskych-matek-i-po-revoluci-jsme-pro-mnohe-byly-extremistky-20190520.html

ROME, A. "Give Earth a Chance": The Environmental Movement and the Sixties. *The Journal of American History* [online]. 90(2), 2003, s. 525–554 [cit. 18.2.2023]. Dostupné z: https://www.jstor.org/stable/3659443#metadata_info_tab_contents

ŘEHÁKOVÁ, B. Předčasné volby 1998: Volební chování různých skupin voličů. *Sociologický časopis* [online]. 35(3), 1999, s. 311–334 [cit. 10.2.2023]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/41131475>

ŘÍHA, M. Rozhovor s Martinem Říhou v České pozici. *Envigogika* [online]. 8(1), 2013 [cit. 18.2.2023]. Dostupné z: <https://www.envigogika.cuni.cz/index.php/Envigogika/article/view/241/244>

SCRIPTUM.CZ Ekologický bulletin. [online]. nedatováno [cit. 31.1. 2023]. Dostupné z: <http://scriptum.cz/cs/periodika/ekologicky-bulletin>

SHRIVER, T., E. Ideological Cleavages and Schism in the Czech Environmental Movement. *Human Ecology Review* [online]. 16(2), 2009, s. 161–171 [cit. 13.3.2023]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/24707540>

SUK, J. Politické hry s „nedokončenou revolucí“. Účtování s komunismem v čase Občanského fóra a po jeho rozpadu (1989–1992). *Soudobé dějiny* [online]. 16(2-3),

2009, s. 276–312 [cit. 18.2.2023]. Dostupné z: https://sd.usd.cas.cz/artkey/sod-200902-0002_political-games-with-the-unfinished-revolution-settling-accounts-with-communism-during-and-after-the-civic-f.php

TOURAINE, A. An Introduction to the Study of Social Movements. *Social Research* [online]. 52(4), 1985, s. 749–787 [cit. 10.12.2022]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/40970397>

Zelený kruh. Kdo jsme [online]. nedatováno [cit. 2.2. 2023]. Dostupné z: <https://zelenykruh.cz/o-nas/kdo-jsme/>

Použité články z periodika Přes práh

Bilance – 10 let snažení Pražských matek o lepší ovzduší v Praze. *Přes Práh*. březen 1999, s. 6.

Komu škodí občanská iniciativa? *Přes Práh*. leden 1999, s. 15.

Omezení rychlosti ovlivnilo počet dopravních nehod. *Přes Práh*. březen 1998, s. 23.

Srovnání ovzduší v letech 1989–1999. *Přes Práh*. březen 1999, s. 6–7.

Změnám brání setrvačnost – zásadní diskuze o cílech a prioritách společnosti neproběhla. *Přes Práh*. březen 1999, s. 11–12.